

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ - ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΕ ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΠΙΠΕΔΟ

Δρ Γεώργιος Δημ. Μάρδας

Περίληψη

Κατ' αρχήν, δικαιοσύνη είναι η ιδιότητα της ύπαρξης αμεροληψίας· μια αμεροληψία της δίκαιης πράξης, απόφασης κ.λπ. Ισότητα είναι η κατάσταση της ίσης ύπαρξης. Από την άλλη πλευρά, κοινωνική ανισότητα είναι μια ασυναισθητως αναπτυσσόμενη επινόηση, με την οποία οι κοινωνίες διασφαλίζουν αυτό κατά το οποίο οι πιο σπουδαίες θέσεις είναι συνειδητά καλυμμένες από τα πρόσωπα με περισσότερα προσόντα.

Ταυτότητα είναι η σχέση μεταξύ ενός μέρους και του εαυτού του. Έτσι, ταυτότητα είναι μια κατάσταση της ταυτοτικής ύπαρξης, της ακριβούς ομοιότητας. Είναι, ωστόσο, ευρέως και εύκολα χρησιμοποιούμενος ο όρος «ταυτότητα γένους» ή «ταυτότητα τάξης». Τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι κάθε τι που συμφωνεί με τις αρχές της νομικής ή ηθικής δικαιοσύνης.

Κατά τον Αριστοτέλη, τυπικώς διακρίνουμε τη διανεμητική δικαιοσύνη και τη διορθωτική. Η πρώτη αφορά στο ύψος της απολαβής για την προσπάθεια ενός ατόμου, η δεύτερη αφορά στην προστασία των ατόμων με παροχές.

Ο Κ. Marx, υποστήριξε, ότι το βασικό χαρακτηριστικό γνώρισμα της κοινωνίας είναι η κοινωνική πάλη. Η κεφαλαιοκρατική κοινωνία κλείνει δύο τάξεις: την τάξη των κατεχόντων τα μέσα παραγωγής και την τάξη, που ζει από την εργασία και μόνο.

Κοινωνική πολιτική συνίσταται στη φροντίδα για αγαθοεργίες και αναδιανομές αγαθών και υπηρεσιών και η οποία αφορά οικονομικά και μη αντικείμενα. Μερικοί από τους ορισμούς της κοινωνικής πολιτικής συνίστανται στο ερωτηματικό “τι είναι και τι έπρεπε να είναι”. Αυτή περιλαμβάνει επιλογές για την κοινωνική αλλαγή.

Σήμερα, η κοιλότητα της φτώχειας και της κοινωνικής ανισότητας παραμένει η εστία συγκέντρωσης της ζωηρής αμφισβήτησης, που αφορά όχι μόνο στις αιτίες της φτώχειας και της κοινωνικής ανισότητας, αλλά στο ρόλο του κοινωνικού επιστήμονα ως ερμηνευτή της κοινωνικής πραγματικότητας.

Τελικά, οι συνέπειες της ανισότητας εμφανίζονται τόσο σε εθνικό, όσο και σε διεθνές κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο.

Λέξεις - κλειδιά: κοινωνικός, ανισότητα, εξίσωση, ισότητα, ταυτότητα, τάξη, ανθρώπινα δικαιώματα, Αριστοτέλης, Marx, πολιτική, φτώχεια, διοικητική, οικονομική, κοινωνιολογική.

A. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΙΣΟΤΗΤΑ ΩΣ ΗΘΙΚΗ ΑΞΙΑ

1. ΙΣΟΤΗΤΑ, ΑΝΙΣΟΤΗΤΑ, ΙΣΟΤΙΜΙΑ ΚΑΙ ΙΣΟΔΥΜΑΝΙΑ.

1.1. Ορισμοί, περιεχόμενα, διακρίσεις.

Η ίδια σχέση ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα πράγματα ή έννοιες ονομάζεται ισότητα. Στην κατάσταση της ισότητας υπάρχει σύμπτωση ως προς ένα άλλο ή περισσότερα άλλα μεγέθη των εν λόγω πραγμάτων ή εννοιών – ως προς τη διάσταση, την αξία, την ποσότητα, την ποιότητα – δηλαδή λείπει οποιαδήποτε διαφορά μεταξύ των ερευνούμενων μεταβλητών.

Οι μεταβλητές, που μπορούν να ελεγχθούν στατιστικά και μαθηματικά, είναι αυτές, που μεταβάλλονται σε ποσό και μετρώνται με αντικειμενική μονάδα μέτρησης. Τις εκφράζουμε δε με αριθμητικά ή ποιοτικά δεδομένα. Εκείνες όμως οι μεταβλητές, που δεν μπορούν να εκτιμηθούν και οριοθετηθούν, στο μαθηματικό επίπεδο, είναι αυτές που μεταβάλλονται σε είδος (κατηγορικές) και δεν μπορούν να προσδιορισθούν με ακρίβεια. Συνακόλουθα, στη δεύτερη περίπτωση, οι αναφορές σε ισότητα ή ανισότητα έχουν σχετικό και προσεγγιστικό χαρακτήρα, ενώ, στην πρώτη περίπτωση, η εμφανιζόμενη ισότητα ή ανισότητα έχει σχεδόν απόλυτη μορφή, με την προϋπόθεση βέβαια ότι η μεταβλητή προς την οποία γίνεται η αναφορά έχει και αυτή ποσοτικό χαρακτήρα.

Η ύπαρξη ή μη της ισότητας, σε κάθε περίπτωση, φανερώνει και την ανυπαρξία ή μη, αντίστοιχα της ανισότητας, η οποία είναι η αρνητική όψη της ισότητας, αλλά και αντιστρόφως.

Μόνο, η απουσία ή η έλλειψη της ισότητας δικαιολογεί την ύπαρξη της ανισότητας. Υπάρχει δηλαδή ένας συμπληρωματικός χαρακτήρας μεταξύ ισότητας και ανισότητας. Κατά κύριο λόγο στα ποιοτικά στοιχεία (π.χ. ποιοτικές διαβαθμίσεις) και στις κατηγορικές μεταβλητές (π.χ. ονοματικούς χαρακτηρισμούς), αλλά και σε ποσοτικά δεδομένα, προσδίδουμε σε ορισμένες ιδιότητές τους το χαρακτηρισμό της ισοτιμίας, θεωρώντας, ότι τα στοιχεία αυτά είναι ίσα. Εάν ο δοτός αυτός χαρακτήρας αναφέρεται στη δύναμη ή στην ισχύ, στη σημασία, στην αξία τότε η σχέση αυτή λέγεται ισοδυναμία. Ισοδύναμα δηλαδή μεγέθη είναι εκείνα που εκφράζουν την ίδια σημασία ή έννοια. Τόσο η ισοτιμία όσο και η ισοδυναμία χρησιμοποιούνται στις ανθρώπινες κοινωνίες χάριν της διευκόλυνσης της επικοινωνίας, της έρευνας και των συναλλαγών.

1.2. Απόλυτη και σχετική έννοια της ισότητας (ή ανισότητας).

Κατ' αρχήν η ύπαρξη ή μη της ισότητας μεταξύ δύο ή περισσότερων μεγεθών είναι έννοια απόλυτη. Δεν διαβαθμίζεται, δεν συγκρίνεται, δεν αμφισβητείται. Η εμφάνιση της ιδιότητας της ανισότητας, στα ίδια μεγέθη, αντιστοιχεί σε μια βαθμίδα κλίμακας ενός μεγέθους, που κυμαίνεται από ένα ελάχιστο θετικό αριθμό (ή ποσοστό) μέχρι ένα μέγιστο ανάλογο αριθμητικό μέγεθος. Γι' αυτό και η ανισότητα είναι σχετική έννοια.

Στο μικρόκοσμο και το μακρόκοσμο, είτε σε έμβια όντα είτε σε μη έμβια, η ισότητα μπορεί να εμφανισθεί κάτω από ορισμένες παραδοχές. Στον άυλο όμως κόσμο (ιδέες, έννοιες, ψυχή, ανθρώπινη κοινωνία) αυτό είναι ακατόρθωτο. Υπάρχει πάντα ανισότητα, μικρή ή μεγάλη.

Στο δυναμικό σύνολο των απλών αριθμών μπορεί να εμφανίζεται ισότητα. Όταν δηλαδή οι αριθμοί δεν εκφράζουν και δεν συνδέονται με καμία ιδιότητα, κατάσταση, παράγοντα, μέγεθος. Εάν ισχύει όμως αυτή η τελευταία υπόθεση, τότε δεν έχουν νόημα και οι αριθμοί. Όταν όμως οι αριθμοί αντιστοιχισθούν με κάποιο από τα εν λόγω χαρακτηριστικά, τότε αυτομάτως η απόλυτη ισότητα δεν ισχύει. Υπάρχει μόνον η κατά προσέγγιση ισότητα, με κάποια βέβαια πιθανότητα αληθούς εκτίμησης, στο περιθώριο ανοχής και συγκατάθεσης του νομίζοντα.

1.3. Ισότητα (ή ανισότητα) στα μαθηματικά, στις φυσικές επιστήμες και στη φιλοσοφία.

Εάν έχουμε δύο σύνολα Α και Β και δύο αντίστοιχες μεταβλητές x και y, που παίρνουν διάφορες τιμές και ισχύει ταυτόχρονα η σχέση: (για κάθε x: $x \in A \rightarrow x \in B$) $\wedge$ (για κάθε y: $y \in B \rightarrow y \in A$), τότε τα σύνολα αυτά είναι ίσα.

Στην περίπτωση, που έχουμε δύο διαφορετικές ποσότητες α και β και έστω $\alpha > \beta$, τότε συνεπώς

γεται ότι και $\beta < \alpha$. Τα μεγέθη ή έννοιες ($\alpha > \beta$) = κ και ($\beta < \alpha$) = λ είναι (ή νοούνται) ανισότητες, οι οποίες μεταξύ τους δεν είναι μεν ίσες αλλά είναι ισοδύναμες, διότι απλά έχουν την ίδια νοηματική επένδυση, δηλαδή, ότι υπάρχει διαφορά μεταξύ α και β . Δηλαδή οι ποσότητες α και β είναι διάφορες και η α είναι μεγαλύτερη της β ή η β είναι μικρότερη της α . Συνακόλουθα, η ισότητα στα μαθηματικά αναφέρεται σε δύο εκφράσεις, που παριστάνουν την ίδια ποσότητα, ύστερα από αντικατάσταση ορισμένων μεταβλητών με κατάλληλες τιμές. Ο G.W. Leibniz ορίζει την ισότητα ως σχέση αμοιβαίας εναλλαγής αντικειμένων, τα οποία ακριβώς λόγω της αντικατάστασής τους θεωρούνται ίσα. Η εν λόγω αντικατάσταση μπορεί να είναι λιγότερο ή περισσότερο πλήρης σε εξάρτηση από το βάθος της έννοιας των εξισούμενων αντικειμένων ή / και από το «σύμπαν» της ισότητας. Γενικά όμως αυτή η αντικατάσταση είναι πάντοτε σχετική, γιατί τα εξισούμενα αντικείμενα είναι ή οντότητες του πραγματικού κόσμου ή / και τα διανοήματά μας, τα οποία είναι ατομικά και ανεπανάληπτα.

2. ΔΙΚΑΙΟ, ΑΔΙΚΟ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ, ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΙΣΟΤΗΤΑ.

Κατά τον έλληνα φιλόσοφο της αρχαιότητας Αριστοτέλη, δίκαιο είναι ό,τι δημιουργεί και προστατεύει την ευημερία της πολιτείας και των μελών της¹. Δίκαιο είναι το νόμιμο και η ισότητα. Αντιθέτως, άδικο είναι το παράνομο και η ανισότητα. Το άνισο βέβαια είναι παράνομο, αλλά και κάθε παράνομο άνισο. Από αυτό προκύπτει, ότι ένα στοιχείο παράνομο, που δεν έχει την ιδιότητα του άνισου, μπορεί να θεωρείται ότι ανήκει στο χώρο της ισότητας. Επειδή ο άδικος καταπατά την ισότητα και επειδή το άδικο είναι αυτό το ίδιο ανισότητα, είναι προφανές ότι υφίσταται και κάποια μεσότητα σε σχέση με την ανισότητα. Η μεσότητα αυτή είναι η ισότητα και συνεπώς και το δίκαιο θα είναι μεσότητα². Από εδώ προκύπτουν οι διάφορες έριδες και αντεγκλήσεις, καθόσον οι μεν ίσοι δεν λαμβάνουν τα ίσα και οι δε μη ίσοι (άνισοι) λαμβάνουν τα ίσα και τα οποία νέμονται. Ειδικότερα, το δίκαιο, κατά τη νομική επιστήμη, είναι το σύνολο των κανόνων, που ρυθμίζουν εξαναγκαστικώς τις σχέσεις των ατόμων, που διαβιούν στην κοινωνία. Κατά τον φιλόσοφο Σωκράτη, ο αγαθός πολίτης διαμορφώνεται στο πλαίσιο της Δικαιοσύνης³. Για τον Αριστοτέλη, δικαιοσύνη είναι η έξη, δυνάμει της οποίας οι άνθρωποι εκτελούν δίκαιες πράξεις και αγαπούν το δίκαιο και γενικά είναι η εφαρμογή της τέλει αρετής, καθόσον στη δικαιοσύνη συμπεριλαμβάνεται κάθε άλλη αρετή⁴. Στην πρακτική της μορφή η δικαιοσύνη εκφράζει τη διαδικασία απονομής του δικαίου στο ατομικό και κοινωνικό πλαίσιο (ποινική, πολιτική, διοικητική, στρατιωτική).

Η δικαιοσύνη, κατά τον Σταγειρίτη φιλόσοφο, είναι η μόνη από τις αρετές, που χρειάζεται όχι μόνο σ' αυτόν που τη σέβεται και τη δέχεται, αλλά εξυπηρετεί τα συμφέροντα όλων των άλλων μελών της κοινωνίας⁵.

Η δικαιοσύνη ισχύει στο πεδίο των ελεύθερων και ίσων ανθρώπων, με σκοπό να εξασφαλισθεί η αυτάρκεια αυτών. Η αυτάρκεια αυτή, ισχυρίζεται ο συγγραφέας των Πολιτικών, επιτυγχάνεται με ένα δυϊκό, εναλλακτικό κατά περίπτωση, σύστημα. Το αναλογικό και το αριθμητικό. Το αναλογικό σύστημα του Αριστοτέλη έχει τη σημερινή έννοια του κύριου σκοπού της αναδιανεμητικής αρχής της κοινωνικής πολιτικής. Κατανέμει το εθνικό εισόδημα κατ' αναλογία της αξίας των προσώπων. Τα κριτήρια δε κατανομής του εισοδήματος, όπως και σήμερα, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, διαφοροποιούνται, κατά περίπτωση, βάσει κριτηρίων, που προσαρμόζονται στις ειδικότερες και γενικότερες τοπικές συνθήκες, καθώς και στο ευρύτερο πλαίσιο του κοινωνικο-πολιτικού συστήματος.

Το κατ' αριθμό πολιτικό (φυσικό) δίκαιο του Αριστοτέλη, σε συνδιασμό βέβαια με το θετικό, παρεμβαίνει, όπως και στις σημερινές κοινωνίες, και ρυθμίζει, κατά τρόπο διορθωτικό, τις δημιουργούμενες συναλλακτικές διαφορές των πολιτών. Ο Νόμος εκτιμά τη φύση της ηθικής και διανοητικής ζημίας, λαμβάνει υπόψη τη σημαντική και οικονομική βλάβη και σταθμίζει τη νομική κατάσταση των διαδίκων, προκειμένου να διορθώσει τις ανισορροπίες, που προέκυψαν κατά τις εκούσιες ή ακούσιες συναλλαγές. Αυτή η μορφή της διορθωτικής δικαιοσύνης, θα μπορούσαμε να πούμε, ότι έχει ένα έμμεσο διορθωτικό χαρακτήρα οικονομικής παρέμβασης του Κράτους, για την αντιμετώπιση της ανισότητας. Υπάρχει βέβαια μια αμοιβαία εξάρτηση μεταξύ δικαίου και Κράτους. Το Κράτος στηρίζεται στο δίκαιο και το δίκαιο στο Κράτος. Το αποτέλεσμα της συνεργασίας αυτής είναι το γεγονός, ότι η ελευθερία των πολιτών περιορίζεται εκουσίως αλλά και ταυτόχρονα κατοχυρώνεται. Εξάλλου είναι γνωστή η ρήση: κάθε προσδιορισμός είναι και άρνηση⁶.

Εκτός όμως από το φυσικό και το θετικό δίκαιο υπάρχει και το δίκαιο της πυγμής. Ακριβώς όπου υπάρχει διαφορά (ανισότητα) κοινωνικών σχηματισμών, εκεί καλλιεργείται και η μορφή του δικαίου αυτού. Ο εκάστοτε ισχυρός σχεδιάζει και υλοποιεί τη στρατηγική του σύμφωνα με τα δικά του συμφέροντα, χωρίς να υπολογίζει το συμφέρον, τις απόψεις και την προσωπικότητα του αδυνάτου⁷. Το δίκαιο αυτό δεν είναι ούτε ηθικό, αλλά ούτε και φυσικό προνόμιο. Τελικά, η ιστορία έδειξε, ότι τις περισσότερες φορές, αν όχι όλες, η πυγμή είναι πιο αδύνατη από την ψυχή και το νου. Μετά την ελληνική αρχαιότητα, ο χριστιανισμός εντάσσει τη δικαιοσύνη μέσα στην αγάπη για να υποστηρίξει, ότι ο φιλόανθρωπος είναι δίκαιος και ότι ο δίκαιος δεν έχει ανάγκη από νόμους. Όλοι δε οι άνθρωποι είναι ίσοι απέναντι στο Θεό. Η δικαιοσύνη είναι πράγματι αναγκαία τόσο για τα άτομα, όσο και για το κράτος και την κοινωνία. Με την αρετή της δικαιοσύνης επικρατεί στην κοινωνία η ισότητα, η αδελφοσύνη και η ελευθερία, δηλαδή τα τρία βασικά γνωρίσματα της κοινωνικής δημοκρατίας. Αργότερα, η δημιουργία των προϋποθέσεων, ώστε να καλλιεργηθεί η αριστοτέλεια «τάξη πολιτικής κοινωνίας», εστιάζεται στη μόρφωση και στην παιδεία, από τις οποίες τελικά, δημιουργείται ο ισορροπημένος άνθρωπος (*mens sana in corpore sano*), ο οποίος τείνει προς ορισμένο τρόπο δράσης, ο οποίος στηρίζεται, τελικά, σε συνειδητή επιλογή.

Στο δέκατο ένατο και εικοστό αιώνα, τόσο ο Marx, όσο και ο μαρξισμός, υποστηρίζουν, ότι ο κοινωνικός καταμερισμός των έργων, προκαλεί την κοινωνική ανισότητα, μέσω της δημιουργίας των διαφορών στα επαγγέλματα και στην ατομική ιδιοκτησία.

3. Η ΙΣΟΤΗΤΑ ΩΣ ΑΞΙΑ (Ή Η ΑΝΙΣΟΤΗΤΑ ΩΣ ΑΠΑΞΙΑ)

Η αξία αναφέρεται σε κάθε σύνολο ιδιοτήτων, οι οποίες εκφράζουν τη σπουδαιότητα ή / και χρησιμότητα ενός αγαθού (υλικού ή άυλου), προσώπου ή πράγματος. Αυτή η χρησιμότητα έχει ένα ειδικό βάρος ή ένα επίπεδο σοβαρότητας, ως προς τον παρατηρητή («όσον άγει», γράφει ο Όμηρος, στίχ. Λ 514).

Η λέξη «αξία», συναντάται στην οικονομική σκέψη του Αριστοφάνη και του Αριστοτέλη. Ο πρώτος αναφέρθηκε στη διαφορά αξιών μεταξύ ενός ασθενούς νομίσματος και ενός ισχυρού, ενώ ο δεύτερος στη διάκριση των οικονομικών αξιών των αγαθών σε αυτά με ανταλλακτική αξία και σε εκείνα με αξία χρήσης.⁸ Αργότερα, στο δέκατο ένατο αιώνα, ο φιλόσοφος Lotze (1817-1881) εισήγαγε στη φιλοσοφία τον όρο «αξία». Μέχρι την εποχή αυτή η φιλοσοφική έννοια της αξίας ταυτιζόταν με την έννοια του αγαθού ή της αρετής.

Οπωσδήποτε, η αξία είναι δημιούργημα της ομαδικής συνείδησης. Υπάρχει δε στο μέτρο, που ικανοποιεί τον άνθρωπο και είναι επιθυμητή απ' αυτόν. Κατ' απόλυτη έννοια δεν εκφράζεται από ένα αντικείμενο, αλλά πάντοτε σε σχέση με εκείνον, ο οποίος τη χρησιμοποιεί ή προσδοκά απ' αυτήν. Όχι μόνο η κρίση ενός προσώπου, αλλά και η βούληση και τα συναισθήματά του προσδιορίζουν την αξία. Μέσα στην κοινωνική πραγματικότητα, ως αξίες θεωρούνται οι εκφράσεις των ενδιαφερόντων του ανθρώπου για κάθε τι υλικό ή πνευματικό, το οποίο ανταποκρίνεται σε ορισμένες ανάγκες, τάσεις, διαθέσεις και επιθυμίες αυτού.

Στην κατηγορία των ηθικών αξιών, όπως αυτές διαμορφώνονται σε μια κοινωνία, σε συνάρτηση με τις επικρατούσες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτιστικές συνθήκες της συγκεκριμένης εποχής, αντιμετωπίζονται και ερευνώνται οι υποκατηγορίες αυτών: καλό – κακό, δίκαιο – άδικο, αρετή – κακία, νόμιμο – παράνομο, δικαιοσύνη – αδικία. Τόσο το νόμιμο, όσο και το δίκαιο εκφράζουν την ισότητα, ενώ το παράνομο και το άδικο την ανισότητα.⁹

Συνακόλουθα, η ισότητα είναι μια μορφή ηθικής αξίας. Το περιεχόμενο δε της ισότητας ως αξίας είναι αντικείμενο άλλων σχέσεων.

Η ισότητα ως κοινωνική αξία, δημιουργεί κανόνες και πλαίσιο συμπεριφοράς, με τα οποία ελέγχονται οι δραστηριότητες των μελών μιας κοινωνίας, προκειμένου να επιτευχθεί η κοινωνική ομαλότητα και συνεργασία των μελών αυτών.

Κάθε παράβαση των όρων αυτών οδηγεί στην απαξία της ανισότητας με προφανείς δυσμενείς συνέπειες, οι οποίες μεταφράζονται ως ρίκνωση ή στασιμότητα του πνεύματος της δικαιοσύνης ή ως δυσπιστία μεταξύ των πολιτών και μεταξύ πολιτών και κράτους ή ως εμφάνιση στάσεων και κοινωνικών συγκρούσεων.¹⁰

4. ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑ, ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΩΝ.

4.1. Αρχαία εποχή (πριν τον Αριστοτέλη).

Ο Πλάτων (427-347) δέχεται τον ανώτερο και τον κατώτερο πολίτη, κατατάσσει τις κοινωνικές τάξεις σε τρεις διαβαθμίσεις ανώτερη, μεσαία, κατώτερη (χρυσή, ασημένια, χάλκινη). Προτείνει την επιμεξία των ανθρώπων ώστε να γεννηθούν ανώτεροι απόγονοι, για να καταλήξει στο συμπέρασμα, ότι ουδέποτε είναι δυνατόν να εξασφαλισθεί η κοινωνική αρμονία, αν προηγουμένως δεν κατορθώσουν να διοικήσουν οι φιλόσοφοι ή αν οι άρχοντες δεν φιλοσοφήσουν. Το νόημα αυτής της πρότασης είναι, ότι οι υπεύθυνοι της διακυβέρνησης της πολιτείας πρέπει να έχουν υψηλή παιδεία και αγωγή. Πάντως ήθελε ο Πλάτων την ηγετική κυριαρχία του ανωτέρου, του άριστου.

Η ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών εμφανίζεται στην απόφαση του Πλάτωνα για ταυτόσημη μόρφωση ανδρών και γυναικών. Παρόμοια πρόταση καταθέτει για την ενότητα των αρχόντων και των φυλάκων, καθώς επίσης και για τις γυναίκες και τα παιδιά αυτών. Εξυμνείται στην Πολιτεία τον Πλάτωνα μια τάξη πραγμάτων, όπου οι πολεμιστές και οι άρχοντες θα έχουν μια πραγματική κοινοκτημοσύνη των αγαθών. Στη συνέχεια, ενώ ο Πλάτων προβλέπει την ιδιότητα του πολίτη για τους εργαζόμενους, δεν αναγνωρίζει σ' αυτούς κανένα πολιτικό ρόλο¹¹.

Στο Γοργία, ο Πλάτων χαρακτηρίζει τους νόμους της πολιτείας ως άδικους, διότι στηρίζουν τους «αδύνατους» και τους «πολλούς», με αποτέλεσμα ο ισχυρός να καταπιέζεται. Η αποκατάσταση της

δικαιοσύνης, κατά τον Πλάτωνα, θα επιτευχθεί όταν ο ισχυρός θα ανατρέψει τον νόμο αυτό και θα μετατραπεί σε «δεσπότη» των πολλών. Και από αυτή την παράγραφο καταφαίνεται η προτίμηση του Πλάτωνα, όσον αφορά στην ευθύνη της οργάνωσης της πολιτείας, στους ισχυρούς, στους μορφωμένους, στους αρίστους. Παρ' όλα αυτά όμως δεν παύει να ισχυρίζεται, ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι από τη φύση τους, πλασμένοι από το ίδιο χώμα και από τον ίδιο Πλάστη και ότι η ισότητα απαγορεύεται από τη φυσική τάξη των πραγμάτων.¹²

Οι Στωϊκοί θεωρούσαν όλους τους ανθρώπους ίσους, τόσο από άποψη φυσική όσο και από νομική, ενώ οι Ρωμαίοι νομικοί αναγνώρισαν την ισονομία, δηλαδή την ισότητα απέναντι στους νόμους, πάνω στην κοινή λογική του ανθρώπου.¹³

Οι Σοφιστές (450-350 π.Χ.), μιλούσαν για «φυσική ισότητα και ισονομία των ανθρώπων» ενώ ο σχετικιστής και σκεπτικιστής Γοργίας (483-390 π.Χ.) καλλιέργησε το δόγμα της απελευθέρωσης από τους κακούς νόμους.¹⁴

4.2. Αριστοτέλης

Ο Αριστοτέλης (384-322 π.Χ.) δέχθηκε κατ' αρχήν, την ισότητα ως την κατάσταση εκείνη, που οι πλούσιοι να μην έχουν περισσότερα δικαιώματα από τους φτωχούς. Ποιά όμως ήταν η θέση του για την ισότητα, τόσο σε επίπεδο ατομικό, όσο και σε επίπεδο κοινωνικό; Ο Σταγειρίτης φιλόσοφος δεχόταν την αντίθεση του ανώτερου και του κατώτερου, ως δεδομένη και υπαρκτή παντού στη φύση. Αυτή όμως η διαφορά, μεταξύ δύο προσώπων, στο μέτρο που υπάρχει, είναι πάντα όφελος και των δύο, κατά τον Σταγειρίτη. Υπήρξε, γενικά, αρνητικός απέναντι στη χειρωνακτική εργασία, που την περιόριζε στην τάξη των δούλων και των μετοίκων.¹⁵ Θεωρούσε ως κράτιστο των πολιτευμάτων τη δημοκρατία, ενώ στο πρακτικό επίπεδο δεχόταν ως άριστη μορφή πολιτεύματος τη μέση μορφή μεταξύ Βασιλείας και Δημοκρατίας. Οι βάρβαροι και οι έλληνες, οι σκλάβοι και οι ελεύθεροι, η γυναίκα και ο άνδρας, είναι χαρακτηριστικοί διαχωρισμοί στη συλλογιστική του Αριστοτέλη για την ισότητα. Οι πόλεμοι επιτρέπονται μόνο για την άμυνα ή την κτήση δούλων, καθόσον, για τη δεύτερη περίπτωση, ορισμένες εργασίες δεν μπορούν να εκτελεστούν από τα χέρια των μορφωμένων. Γενικά όμως ο Σταγειρίτης φιλόσοφος θεωρεί ως απεχθή τη δουλεία, που απορρέει από πολεμικές κατακτήσεις.¹⁶ Για την τελευταία όμως εκδοχή των πολεμικών κατακτήσεων, θα μπορούσαμε να είχαμε πιο σαφείς κρίσεις για ποιές περιπτώσεις οι κατακτήσεις αυτές δεν είναι απεχθείς. Για τη σχέση κυρίου και δούλου και για την απόκτηση πλούτου, ο Αριστοτέλης γράφει: ο δούλος είναι όργανο προς εξυπηρέτηση της ζωής (έμψυχο κτήμα). Εάν στο μέλλον υπάρχουν αυτόματες μηχανές, λέει προφητικά, τότε οι δεσπότες δεν θα χρειαζόταν δούλους, ούτε οι προϊστάμενοι τεχνικών υπηρεσιών υπηρέτες.¹⁷

Άλλοι άνθρωποι είναι φύσει ελεύθεροι και άλλοι φύσει δούλοι.¹⁸

Οι άνθρωποι έχουν διαφορές στην ικανότητα και στην εργατικότητα, με αποτέλεσμα η ισότητα να είναι αδικία. Η εξίσωση απαιτείται στις επιθυμίες των ανθρώπων και όχι στις περιουσίες.

Στο πλαίσιο της δικαιοσύνης, ο Αριστοτέλης ορίζει την ισότητα και την ανισότητα. Δικαιοσύνη υπάρχει όταν υπάρχει αφενός ισότητα ανάμεσα σε ίσους ή και αφετέρου ανισότητα ανάμεσα σε άνισους.¹⁹

Σε επίπεδο πολιτικής οργάνωσης, διαπιστώνεται, ότι οι πλούσιοι συμμετέχουν στην πόλη ανάλογα με την περιουσία τους, ενώ οι μη πλούσιοι, οι οποίοι βέβαια είναι ίσοι με τους άλλους κατά

την ελευθερία, ζητούν την ίση κατανομή, σε όλους τους ελεύθερους πολίτες, των πολιτικών δικαιωμάτων.

Σε τελευταία ανάλυση όμως, η εξουσία πρέπει να απονέμεται μόνο στους ενάρετους. Η μορφή του πολιτεύματος, που στηρίζεται αυστηρά στην ισότητα είναι η Δημοκρατία. Η μορφή της ανισότητας, που λέγεται αδικία, δημιουργείται και συντηρείται τόσο από τους ανθρώπους εκείνους, που διεκδικούν τα αναγκαία μέσα επιβίωσης, αλλά και από αυτούς που θέλουν να γεύονται, χωρίς κόπους, απολαύσεις και να ικανοποιούν τις επιθυμίες τους. Ο τρόπος αντιμετώπισης της ανισότητας αυτής(άκος) συνίσταται στην μικρή περιουσία και εργασία των πτωχών και στη σωφροσύνη των ισχυρών.²⁰

Κατά τον Αριστοτέλη, οι άνθρωποι γίνονται άνισοι σε απολαύσεις και στην εργασία. Ακριβώς, αυτή η πρόταση είναι το ερμηνευτικό σημείο της δυσλειτουργίας της κοινοκτημοσύνης.²¹

Κατ' αρχήν, ο Αριστοτέλης δέχεται, ότι είναι δυνατόν να γίνει νομοθετικά ισότητα στον τομέα της περιουσίας αλλά λόγω των ενδεχόμενων παρεμβάσεων στη συμπεριφορά των πολιτών (τριφυλός ή γλίσχρος βίος) επιβάλλεται ένα μέσο μέτρο. Και αυτό όμως δεν είναι αρκετό. Προέχει η ικανοποίηση των επιθυμιών και όχι του αισθήματος πληρότητας, που προέρχεται από την περιουσία. Το τελευταίο αυτό θα επιτευχθεί μόνο με την παιδεία.²²

Μεγάλο, λοιπόν, ενδιαφέρον παρουσιάζει η ύπαρξη ή μη ισότητας στο πλαίσιο της ιδιοκτησίας και της κοινοκτημοσύνης.

Η πλήρης, με απόλυτη κοινοκτημοσύνη, συμβίωση, κατά τον Αριστοτέλη, είναι δύσκολη. Προτείνει την ατομική ιδιοκτησία στη γη και την εν τινι μέτρω κοινή χρήση των προϊόντων της γης. Το καθεστώς αυτό της ιδιοκτησίας, μέσα στο πλαίσιο των ισχυουσών συνθηκών, θεωρείται το καλύτερο από τα υπόλοιπα δύο αναγκαζόμενα στα Πολιτικά.

Και αυτό διότι «υπάρχει αγάπη στα δικά σου πράγματα, όπως και απέναντι στον εαυτό σου (φιλαυτία)». Δεν υπάρχουν διενέξεις. Εμφανίζεται μεγάλη φροντίδα της περιουσίας από τον ιδιοκτήτη και επί πλέον δίνεται η ευκαιρία στους κατέχοντες να προβαίνουν και σε γενναιοδωρίες σε συγγενείς και φίλους.²³

Βεβαίως, η αναφορά του Αριστοτέλη στην ιδιοκτησία και κοινοκτημοσύνη, περιορίζεται, βασικά, στον ένα συντελεστή της παραγωγής και των προϊόντων αυτού, δηλαδή στη γη και τα προϊόντα αυτής. Και αυτό ήταν φυσικό στην εποχή αυτή. Το οικονομικό κεφάλαιο ήταν πολύ περιορισμένης σημασίας, ενώ το ξένο εργατικό δυναμικό ήταν ανύπαρκτο, λόγω της υποχρεωτικής προσφοράς της εργασίας των δούλων στους κυρίους αυτών. Ο προβληματισμός του Αριστοτέλη, πάνω στα θέματα της κοινωνικής και οικονομικής ισορροπίας των πολιτών οδηγούνταν από την κυρίαρχουσα, την εποχή αυτή, αρχή, κατά την οποία ο πλούτος των πολιτών πρέπει να καθορίζεται από τη δυνατότητα που έχει η πολιτεία να αποκρούει τους εξωτερικούς εχθρούς και όχι μόνο από το επίπεδο ευημερίας της κοινωνίας. Ο Αριστοτέλης καταγράφει την ύπαρξη τριών μεγάλων κοινωνικών κατηγοριών μέσα σε μια πόλη. Το πρώτο μέρος είναι οι πλούσιοι, το δεύτερο οι άποροι και το τρίτο οι μέσοι.

Η μεσαία τάξη, είναι αυτή που υπερέχει των άλλων δύο. Και αυτό γιατί η μετριότητα του πλούτου πιο εύκολα υπάγεται σε πειθαρχία και στον ορθό λόγο. Οι πλούσιοι δεν ανέχονται ούτε γνωρίζουν να άρχονται. Οι πτωχοί δεν γνωρίζουν να άρχουν, αλλά γνωρίζουν μόνον να άρχονται από δεσποτική αρχή.

Η μεσαία τάξη προσφέρει ασφάλεια και δεν υπάρχουν αμοιβαίες επιβουλές. Οι άλλες τάξεις

προσφέρουν αλαζονεία, φαυλότητα, κακοποιία, πανουργία²⁴.

Η ανισότητα δεν εμφανίζεται μόνο στους απλούς πολίτες της αρχαίας ελληνικής κοινωνίας, αλλά και στους άρχοντες. Οι άρχοντες του ολιγαρχικού πολιτεύματος είναι ευγενείς, πλούσιοι, μορφωμένοι. Οι του δημοκρατικού πολιτεύματος είναι ταπεινής καταγωγής, φτωχοί και ασχολούνται με κατώτερες ενασχολήσεις.²⁵

Εκείνα τα κριτήρια, που κυριαρχικά προσδιορίζουν τα κοινωνικο-οικονομικά πολιτεύματα είναι το οικονομικό και η ελευθερία. Κατά τους ολιγαρχικούς ο πλούτος (ή η φτώχεια) διαφοροποιούν τους πολίτες και τους εντάσσουν ενδεχομένως στο πεδίο της εξουσίας. Κατά τους δημοκρατικούς, όλοι μετέχουν εξίσου της ελευθερίας. Η ελευθερία όμως και ο πλούτος, τελικά, είναι τα σημεία περί τα οποία διεξάγεται ο αγώνας για την κατάληψη της εξουσίας.²⁶

Αλλά η κοινωνική ανισότητα έχει απόλυτη σχέση με τις επαναστάσεις (στάσεις). Κατ' αρχήν, στο πλαίσιο του κοινωνικού γίνεσθαι, όλοι συμφωνούν για τη φύση του δικαίου, ότι δηλαδή αυτό είναι το κατ' αναλογία ίσο. Διαφορές υπάρχουν μόνο ως προς την πραγματοποίηση του δικαίου.²⁷

Οι δημοκρατικοί πιστεύουν ότι πρέπει να είναι ίσοι και κατά πάντα (απόλυτα) και όχι μόνο ίσοι ως προς την ελευθερία. Οι ολιγαρχικοί, πιστεύουν, ότι πρέπει να είναι απόλυτα άνισοι, ως προς τους μη κατέχοντες περιουσία, καθόσον μέσα σ' αυτή την ανωτερότητα βρίσκεται η ανισότητα.²⁸

Τόσο οι επιθυμούντες την ισότητα, όσο και αυτοί που επιδιώκουν τη διατήρηση ή επαύξηση της ανισότητας, στασιάζουν και με διάφορους τρόπους, βίαιους ή μη, ζητούν μεταβολή του πολιτεύματος, κατάληψη της εξουσίας, θεσμικές αλλαγές, απόκτηση κέρδους, ισότητα στην περιουσία κ.λπ.²⁹

Η διαμάχη αυτή, που εμφανίζεται στις αντιμαχόμενες τάξεις, οφείλεται αποκλειστικά στην ανισότητα με τις διαφορές εκφάνσεις της. Το μόνο αποτελεσματικό μέσο καταστολής των στάσεων είναι η ενίσχυση της μέσης τάξης, η οποία τελικά είναι σε θέση να εξουδετερώσει τις υφιστάμενες ανισότητες. Επιβάλλεται μια πολιτική τάξη, ώστε να μην κερδίζουν οι άρχοντες, οι έγκριτοι δε και το πλήθος να έχουν εκείνα τα οποία επιθυμούν. Κατά τον Αριστοτέλη, αυτά μπορεί να επιτευχθούν, μόνο όταν αποκλείεται το εκ των αρχών υλικό κέρδος. Με αυτό τον τρόπο, σε πλαίσιο διοικητικής ευταξίας, θα επέλθει κοινωνική ισορροπία. Αυτή η πρόταση διασφαλίζεται εάν υπάρξει κάποια ισότητα ή κάποια αξιώματα για τους λιγότερο μετέχοντες στο πολίτευμα, αλλά τα ανώτερα αξιώματα να δίνονται μόνο σ' αυτούς που ανήκουν στην κρατούσα τάξη.

Γίνεται φανερή η προσπάθεια του Αριστοτέλη για την επίτευξη, πάση θυσία, της κοινωνικής ισορροπίας, έστω και μιας κυριαρχούσας με κοινωνικό πρόσωπο κοινωνικής τάξης, που θα έχει τον τελικό λόγο στην απόφαση.³⁰

Στις διάφορες εννοιολογικές αναλύσεις και κριτικές εκτιμήσεις του Αριστοτέλη για την οικονομική φύση και συμπεριφορά του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους μιας κοινωνίας, κυριαρχεί ένα στοιχείο διαφοροποίησης που εκφράζεται από τον τρόπο που εκτιμά την αξία. Κατά τη μέθοδο αυτή η αξία υπολογίζεται από εργασία ίσης ποιότητας. Ποιό όμως είναι το τελικό κριτήριο του μεγέθους της ποιότητας; Πώς ελέγχεται και πώς διαβαθμίζεται; Η ποιότητα δεν κλείνει μέσα της το ποσοτικό μέγεθος της ανθρώπινης εργασίας. Αυτή την απάντηση δεν τη βρίσκουμε στον Αριστοτέλη, που ασφαλώς δεν έδινε πιο ουσιαστικό περιεχόμενο στην, πρώτη φορά στον κόσμο, διατυπωθείσα πρότασή του για αντικειμενική αξία και αξία χρήσης.

Πιθανόν αυτή η σκέψη να θεωρήθηκε ως πλεονάζουσα, καθόσον η τότε κοινωνία βασιζόταν

στην εργασία των δούλων και την άνιση κοινωνική θέση αυτών, που ήταν ένας οικονομικός συντελεστής αδιαβάμθητος.³¹

Ο Αριστοτέλης όταν αναφέρεται στον άρχοντα ή στον άριστο, όταν γράφει για τον κατώτερο ή το δούλο, έχει «κατά νου και ψυχή» ορισμένα πρότυπα και ορισμένους κοινωνικοοικονομικούς συσχετισμούς, σε συγκεκριμένες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες και ορισμένο επίπεδο τεχνολογίας και τεχνογνωσίας. Δεν κάνει καμμία υπέρβαση νοηματικά σε σύγκριση με τους σύγχρονους διανοητές, στο μέτρο που αυτοί οι τελευταίοι δέχονται ως σημεία αναφοράς προτάσεις ή κρίσεις, που έχουν ως αφετηρία τυπικούς και ουσιαστικούς διαχωρισμούς των ανθρώπων, των υπαλλήλων κ.λπ. σε ανώτερους και κατώτερους. Σήμερα, όπως είναι γνωστό, γίνεται παραδεκτή η «μισθολογική και κατ' επέκταση η κοινωνική ψαλίδα» μεταξύ κατώτερου και ανωτέρου δημόσιου λειτουργού. Χαρακτηριστικό της υποκριτικής σιωπηρής ή φανεράς στάσης των νέων κοινωνιών απέναντι στις κατώτερες κοινωνικο-οικονομικά κατηγορίες πολιτών, είναι και η αποδοχή, εκ μέρους των «γνήσιων» πολιτών ενός κράτους, μιας μερίδας ξένων και ιδίως παράνομων μεταναστών, σε επίπεδο κοινωνικών σχέσεων, αμοιβαίας εμπιστοσύνης και κοινωνικής προστασίας.

Υποστήριξε ο Αριστοτέλης ότι επιβάλλεται να υπάρχει ισότητα σε ίσους και ανισότητα σε άνισους. Πράγματι και στις σημερινές κοινωνίες η ίδια αντίληψη επικρατεί, καλλιεργείται και προάγεται. Πλήρης σχεδόν ισότητα σε ορισμένες ανώτερες, όπως χαρακτηρίζονται, κοινωνικές κατηγορίες εργαζομένων και το ίδιο, φυσικά, για τις λεγόμενες κατώτερες κοινωνικά κατηγορίες (π.χ. ανειδίκευτοι εργάτες, απλοί υπάλληλοι κ.λπ.). Τις δύο αυτές κατηγορίες τις χωρίζει η ψαλίδα ή διαφορά ανισότητας, που αναφέρεται κυρίως σε μισθολογικά θέματα και σε συνθήκες εργασίας. Επομένως, η όποια σχετική θέση του Αριστοτέλη, όσον αφορά, τουλάχιστον, στην έννοια του δούλου και του κατώτερου, έχει την ίδια αφετηρία ευαισθησίας απέναντι στη δημοκρατία, με αυτή των σημερινών ομολόγων μελετητών.

4.3. Νεότερη εποχή

Στο μεσαίωνα, η ανισότητα εμφανίζεται, κυρίως, μεταξύ των διάφορων κατηγοριών των ανθρώπων. Η τάξη των αγροτών εξαρτάται από τους φαιουδάρχες σε επίπεδο οικονομικό, πολιτικό κ.λπ.

Μέσα στην ίδια κυρίαρχη τάξη υπάρχει το πυραμιδοειδές σύστημα ανισοτήτων, που στην κορυφή της πυραμίδας βρίσκεται ο βασιλιάς.

Μέσα σ' αυτό το κλίμα των κοινωνικο-οικονομικών δεδομένων της δύουσας φεουδαρχικής εποχής και στην αρχή του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού ο βασιλιάς της Αγγλίας Γουλιέλμος αποδέχεται τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1685). Στο αποκορύφωμα δε του διαφωτισμού, διατυπώθηκε η πολιτική και ηθική ισότητα στη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας των αγγλικών αποικιών της Βόρειας Αμερικής (1776): όλοι οι άνθρωποι γεννήθηκαν ίσοι. Οι θεωρητικοί του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού (D. Hume, J. Locke, J. Kant, Montesquieu, Voltaire, J.J. Rousseau) προσπαθούν να διδάξουν και να διαφωτίσουν το λαό, ότι ζει σε καθεστώς κοινωνικής ανισότητας και οικονομικής καταπίεσης.

Ο J.J. Rousseau (1712-1778), στο βιβλίο του «Κοινωνική Ανισότητα», θα διαπιστώσει, ότι η πρώτη διαφορά των ανθρώπων μεταξύ τους προήλθε από τις διαδοχικές μεταβολές των συστατικών της ανθρώπινης φύσης. Οι άνθρωποι από τη φύση γεννώνται ίσοι, όπως και τα ζώα. Οι ανισότητες χωρίζονται σε φυσικές και πολιτικές ή κοινωνικές. Οι τελευταίες είναι προϊόν σύμβασης

μεταξύ των ανθρώπων.

Το βάρος της άρσης της ανισότητας μεταβιβάζεται στο Κράτος, το οποίο πρέπει να δημιουργεί τους θεσμούς εκείνους (παραγωγή, ιδιοκτησία, εκπαίδευση, υγεία) προς την κατεύθυνση αυτή, ώστε να μην δημιουργούνται ταξικές ανισότητες μεταξύ των ανθρώπων.³²

Η Γαλλική Επανάσταση (1789) θα διακηρύξει: οι άνθρωποι γεννώνται και μένουν ελεύθεροι και ίσοι στα δικαιώματα. Οι κοινωνικές διακρίσεις πρέπει να θεμελιώνονται στην κοινή ωφέλεια. Ο πρόεδρος των Ε.Π.Α. Th. Jefferson (1743-1826) θα πει: έχουμε ορισμένες αλήθειες, που είναι αυταπόδεικτες, δηλαδή όλοι οι άνθρωποι δημιουργήθηκαν ίσοι.

4.4. *Karl Marx*

Μισό αιώνα αργότερα, ο Karl Marx (1818-1883) αποκρούει την ισοπέδωση, δηλαδή τον απόλυτο εξισωτισμό. Παραδέχεται όμως την ανισότητα των αξιωμάτων και διαπιστώνει την ύπαρξη διακρίσεων όπως: κύριος – δούλος, φεουδάρχης – δουλοπάροικος, κεφαλαιοκράτης – προλετάριος. Από την πάλη των τάξεων, όταν ωριμάσουν οι συνθήκες θα ανατραπεί το αστικό καθεστώς και τη θέση του θα καταλάβει ο εφεδρικός βιομηχανικός στρατός, δηλαδή το προλεταριάτο, ως δικτατορία πλέον, με τελική εξέλιξη την αταξική κοινωνία. Ο εν λόγω εφεδρικός βιομηχανικός στρατός, που είναι ο σχηματιζόμενος εργατικός υπερπληθυσμός, λόγω της συσσώρευσης κεφαλαίου, ανήκει στο κεφάλαιο αυτό και είναι αιτία παραγωγής πλούτου. Σε κάποιο χρονικό σημείο, ο προλεταριακός στρατός συνειδητοποιεί την ολοένα αυξανόμενη κοινωνική ανισότητα και αναγκάζεται, χάριν της ισότητας, να επαναστατήσει, δηλαδή να μετασχηματίσει (ή αλλάξει) την κοινωνία.³³

Κατά τον K. Marx, ο καταμερισμός της εργασίας εισήγαγε την ανισότητα ανάμεσα στις διάφορες απασχολήσεις (επαγγέλματα) και έτσι δημιούργησε και ενδυνάμωσε την κοινωνική ανισότητα.

Η εργασία δεν ήταν κατανεμημένη σε ίσα μέρη, αλλά ήταν προσαρμοσμένη στους συντελεστές της παραγωγής, κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να υπάρχει όφελος του πιο ισχυρού και ζημία του πιο αδυνάτου.³⁴

Ο καταμερισμός της εργασίας, δημιουργεί την ατομική ιδιοκτησία και διαιρεί την κοινωνία σε έχοντες και μη έχοντες, σε κυβερνήτες και κυβερνωμένους, σε εκμεταλλευτές και εκμεταλλευμένους.³⁵ Ο καταμερισμός της εργασίας, με διαδοχικές διακοινωνικές επενέργειες, δημιουργεί τις κοινωνικές τάξεις, που βρίσκονται άμεσα αντιμέτωπες η μία με την άλλη (βλ. μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος).

Το αποτέλεσμα της ανισότητας, που δημιουργείται από τον καταμερισμό της εργασίας, δεν εμφανίζεται μόνο στην κοινωνία, αλλά και στη διαδικασία εργασίας, δηλαδή στους όρους εργασίας, στα μέσα παραγωγής και στα υλικά εν γένει στοιχεία.

Αυτή η ψυχολογική και συνάμα ουσιαστική μειονεκτική κατάσταση, στην οποία περιέρχεται το άτομο, ως ξένο απέναντι στην ατομική ιδιοκτησία, στα μέσα παραγωγής, στους θεσμούς και στις παραγωγικές δυνάμεις γενικά, λέγεται, κατά τον Marx, αλλοτρίωση. Αυτή η κατάσταση της αλλοτρίωσης προς τους άλλους ανθρώπους δεν είναι σχέση απλώς μιας ανθρώπινης ύπαρξης προς μία άλλη, αλλά σχέση δεσπότη – υπηρέτη, εκμεταλλευτή – εκμεταλλευμένου, προϊσταμένου – υφισταμένου, έχοντα – μη έχοντα κ.λπ.

Κατά το γερμανό φιλόσοφο, οικονομολόγο, κοινωνιολόγο, ιστορικό και νομικό Karl Marx, σε μια ορισμένη κρίσιμη βαθμίδα ανάπτυξης των υλικών παραγωγικών δυνάμεων, που αντιστοιχούν

σε ορισμένες παραγωγικές σχέσεις, εμφανίζεται σύγκρουση ανάμεσα στις παραγωγικές δυνάμεις και στις παραγωγικές σχέσεις, που με τη σειρά της οδηγεί στη σοσιαλιστική επανάσταση.³⁶

Στην από 05-03-1852 επιστολή του προς το φίλο του Ζοζέφ Βαϊντεμάγιερ, θα γράψει ο Κ. Marx: «τι καινούργιο έκανα εγώ ήταν να αποδείξω ότι η ταξική πάλη οδηγεί αναγκαστικά στη δικτατορία του προλεταριάτου και ότι η δικτατορία αυτή αποτελεί μόνο το πέρασμα στην κατάργηση όλων των τάξεων και στην δημιουργία μιας αταξικής κοινωνίας».³⁷

Εξάλλου η συμβολή του Marx στην κοινωνική αυτή ανάλυση, αναγνωρίστηκε από τον Ακαδημαϊκό Παναγιώτη Κανελλόπουλο, σε ομιλία του στην Ακαδημία Αθηνών (1983), κατά την οποία έλεγε ο Καθηγητής φιλόσοφος και κοινωνιολόγος: «Ο Marx δεν ήταν μόνο επιστήμονας και πολιτικός ιδρυτής του ιστορικού υλισμού και του παγκόσμιου προλεταριακού κινήματος. Ήταν και άνθρωπος με βαθύτατα ανθρώπινα αισθήματα».

Αφού λοιπόν η ερμηνευτική του Marx, σε κάθε πτυχή της κοινωνικής κριτικής ανάλυσης, που ασκεί στα κείμενά του, έχουν σαν τελικό σημείο αναφοράς την οικονομική υποδομή και επέκεινα την κοινωνικο-οικονομική ανισότητα, τίθεται το ερώτημα του μέτρου αξιολόγησης των στοιχείων που αποτελούν την οικονομική υποδομή και υπερδομή.

Το μυστικό της αξιακής έκφρασης, κατά τον Κ. Marx, δηλαδή η ισότητα και η ισοτιμία όλων των εργασιών, στο βαθμό που είναι ανθρώπινη εργασία, γενικά, μπορεί να αποκρυπτογραφηθεί τότε μόνο, όταν η ιδέα της ανθρώπινης ισότητας έχει ήδη αποκτήσει τη σταθερότητα της λαϊκής πρόληψης (Κεφάλαιο, 1ος τόμος).

Όταν λοιπόν γίνει κοινή συνείδηση η ανθρώπινη ισότητα, τότε είναι δυνατή η αξιολογική προσέγγιση του κοινωνικού και οικονομικού αγαθού, διότι, σ' αυτήν την περίπτωση, θα υπάρχει το εξ αντικειμένου παραδεκτό μέτρο σύγκρισης των συντελεστών της παραγωγής και των προϊόντων αυτών. Σαφώς προκύπτει από τα κείμενά του, ότι στο πεδίο της αξιακής διαβάθμισης δεν έλαβε υπόψη του ο Marx τα προϊόντα της καλλιτεχνικής εργασίας και αυτά της αυστηρής ατομικής και ποιοτικής δραστηριότητας, τα οποία, προφανώς, είναι αντικείμενα ψυχολογικής και υποκειμενικής αξιακής εκτίμησης.³⁸

Ο Κ. Marx αποφεύγει να διατυπώσει την πρόβλεψή του για τη μορφή διακυβέρνησης της αταξικής κοινωνίας, για το πότε και πώς θα εγκαταλείψει τη διακυβέρνηση η δικτατορία του προλεταριάτου. Δεν σχολιάζει τη δημοκρατικότητα του είδους αυτού της δικτατορίας. Και αφού, κατά τον Κ. Marx, όλα τα συστήματα αλλάζουν, λόγω των μεταβολών των παραγωγικών σχέσεων, τότε πότε και ποιος θα αλλάξει την αταξική κοινωνία;

Ο Marx δεν ανέλυσε ποτέ την έννοια της δικτατορίας του προλεταριάτου, πέραν από το γεγονός, ότι την ανέφερε, απλά, δώδεκα φορές στα συγγράμματά του.

Δεν έχουμε πληροφορίες από το συγγραφέα του μανιφέστου του Κομμουνιστικού Κόμματος για τη φύση της κοινωνικής αυτής ομάδας. Θα είναι κόμμα; Εν ονόματι ποίου δικαίου, τυπικού ή ουσιαστικού, θα αναλάβει τη διακυβέρνηση της χώρας και πώς θα ασκεί την εξουσία; Δικτατορικά (όπως υποδηλώνει η πολιτική ιδιότητα της ομάδας αυτής) ή δημοκρατικά;³⁹

Πολύ περισσότερο, δεν μάθαμε ποτέ τον τρόπο και το χρόνο της μετατροπής της ταξικής κοινωνίας σε αταξική, όπου θα επικρατεί η κοινωνική ισότητα και θα εκλείψουν οι λόγοι της πάλης των τάξεων ή όπως λέει ο de Tocqueville ο πόλεμος των τάξεων.^{40, 41} Στα μεταγενέστερα κείμενα

του Marx, γίνεται δεκτό το μήνυμα της Κομμούνας του Παρισιού (1871) κατά το οποίο το πέρασμα στο σοσιαλισμό είναι συνυφασμένο με ένα εκ βάθρων νέο κρατικό σύστημα.⁴²

Παρά τις ως άνω ασάφειες και αντιθέσεις, ο K. Marx εντόπισε, ότι η αιτία της ανισότητας βρίσκεται στην ιδιοποίηση των μέσων παραγωγής από μια ανώτερη τάξη και στην ιδιοποίηση της υπεραξίας από την τάξη αυτή, για να καταλήξει στις επόμενες προτάσεις:

- Ίδιοι όροι στις σχέσεις των ατόμων με τα μέσα παραγωγής.
- Εξάλειψη των εκμεταλλευτριών τάξεων.
- Πλήρης ισότητα δικαιωμάτων στον τομέα των εθνικών σχέσεων.
- Ισότητα ανδρών και γυναικών.
- Ίση αμοιβή για ίση εργασία, που προσφέρουν τα άτομα.
- Ανάπτυξη κρατικού συστήματος κοινωνικών δικαιωμάτων του πολίτη.

Είναι αλήθεια, ότι ο K. Marx πρότεινε τη βασική αρχή της μελλοντικής αταξικής κοινωνίας, κατά την οποία κάθε άνθρωπος θα προσφέρει αυτό που μπορεί και θα λαμβάνει αυτό που έχει ανάγκη. Η σπάνη και η ανεπάρκεια όμως των αγαθών, το απειρίριστο των αναγκών, η διαφορετικότητα της φύσης των ατόμων (σωματική, πνευματική, ψυχική), και η ανάγκη του ανθρώπου για ελεύθερη έκφραση της προσωπικότητάς του, δεν αφήνουν περιθώρια για πρακτική εφαρμογή παρόμοιων θεωρητικών θέσεων.

Ο Καθηγητής Άγγελος Αγγελόπουλος θα παρατηρήσει (1944): η ανισότητα έχει τη ρίζα της μέσα σ' αυτή την ουσία των πραγμάτων. Οι άνθρωποι γεννιούνται άνισοι.

Οι έρευνες έχουν αποδείξει, ότι οι σημερινές κοινωνίες στηρίζονται και ωφελούνται από τον καταμερισμό της εργασίας, καθόσον αυξάνεται η παραγωγικότητα αυτής.

Οι έντονες διαφορές των κοινωνικών τάξεων έχουν σμικρύνει, σε συνδυασμό δε με την κοινωνική και οικονομική ελευθερία των ατόμων, δημιουργούν το κλίμα συνεργασίας των κοινωνικών αυτών ομάδων. Ζούμε, σήμερα, στην εποχή του απρόσωπου επιχειρηματία στην εποχή του τεχνοκράτη πολιτικού.

Οι κοινωνικοί όμως αγώνες, σε σύγχρονο τεχνολογικό και κοινωνικό παγκόσμιο πλαίσιο, συνεχίζονται για την όσο το δυνατόν σμίκρυνση της κοινωνικής ανισότητας και την αύξηση της πιθανότητας προσδοκίας υψηλότερης, ποσοτικής και ποιοτικής κοινωνικής ευημερίας.

4.5. Εικοστός αιώνας

Το έτος 1948, η Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων, εκ μέρους του Ο.Η.Ε, εκφράζοντας τη συνισταμένη των επιθυμιών της ανθρώπινης κοινωνίας, περιγράφει μια αληθινά διεθνιστική κοινωνία: Όλοι οι άνθρωποι γεννώνται ελεύθεροι και ίσοι σε αξιοπρέπεια και δικαιώματα. Είναι προικισμένοι με λογική και συνείδηση και έχουν την υποχρέωση να συμπεριφέρονται μεταξύ τους με πνεύμα αδελφосύνης. Η πορεία της κοινωνίας, στον εικοστό αιώνα, σφραγίσθηκε με αντιθέσεις, διεκδικήσεις, συγκρούσεις και διαδοχικές κοινωνικές αλλαγές.

Τελειώνοντας όμως ο αιώνας, αυτός, ο μέσος κοινωνικός άνθρωπος πείθεται, ολοένα και περισσότερο, ότι το γράμμα της ως άνω διακήρυξης των ανθρώπινων δικαιωμάτων, αν όχι και το πνεύμα, έχει μείνει στα χαρτιά. Θα χρειασθούν μακροχρόνιοι αγώνες για την ουσιαστική σμίκρυνση της κοινωνικής ανισότητας και την επικράτηση του πνεύματος αδελφосύνης μεταξύ των ανθρώπων.

Β. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑ: ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΕΣ ΠΕΔΙΟ.

1. ΕΝΝΟΙΑ, ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΚΑΙ ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ.

Στην ανθρώπινη κοινωνία, συνήθως, αν όχι πάντα, υπάρχουν ανισότητες ή διαταραχές. Γίνεται όμως παραδεκτό, ότι αυτό που είναι κοινό σε όλους τους ανθρώπους, έχει πολύ μεγάλη σπουδαιότητα, παρά ορισμένες συμπτωματικές διαφορές των ανθρώπων (Belloc H., 1925). Σ' αυτή την αναμφισβήτητη αξία στηρίζεται μια ιδεώδης ρύθμιση των συναφών νομικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων οι οποίες απορρέουν από την κοινωνική εμβίωση των ατόμων. Αυτή η ρύθμιση αποβλέπει τελικά στην επίτευξη της άρσης των διαφορών οι οποίες προκύπτουν, δηλαδή στην επίτευξη της κοινωνικής ισότητας.

Η προσπάθεια του ανθρώπου για προσέγγιση μιας κοινωνικής ισότητας είναι πανάρχαια και εμφανίζεται από τη δημιουργία των πρώτων κοινωνικών ομάδων. Δηλαδή, από τότε, που έδωσε σημεία αισθητής παρουσίας η κοινωνική ανισότητα.

Η μελέτη και η έρευνα του ανθρώπινου αυτού προβλήματος αποτέλεσε μέρος του γνωστικού αντικειμένου της κοινωνικής φιλοσοφίας, της πολιτειολογίας, της ηθικής, της κοινωνιολογίας και της οικονομικής και νομικής επιστήμης.¹

Η κοινωνική ανισότητα είναι μια κατάσταση όπου σταθμίζονται οι σχέσεις του πολίτη από τη μια πλευρά και της πολιτείας από την άλλη. Η πολιτεία μέσα από τους νόμους τους οποίους θέτει και αποδέχεται (διοικητική νομιμότητα) και μέσα από τη θέση και συμπεριφορά των οργάνων της (οργάνωσης της Διοίκησης), αρκετές φορές διαφοροποιείται απέναντι στους πολίτες, βάσει ορισμένων κριτηρίων. Μόνο σε αυστηρές ομοειδείς καταστάσεις δεν υπάρχει διάκριση αντιμετώπισης των πολιτών. Όταν όμως αυτή η οξυμένη και αρρωστημένη σχέση πολιτείας και πολιτών υπερβεί κάποιο κρίσιμο, κατά περίπτωση, σημείο, τότε αρχίζει να εμφανίζεται το πρόβλημα της ανισότητας.² Είναι το σημείο εκείνο, όπου δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για κοινωνικούς αγώνες των πολιτών, προκειμένου να εμφανισθεί η ίδια συμπεριφορά και ο ίδιος τρόπος της αντιμετώπισης των προβλημάτων, των πολιτών από την πολιτεία. Αυτός ο αγώνας για αλλαγή του παλαιού και άνισου με ένα νέο σύστημα ισότητας (ή καλύτερα περίπου ισότητας), παίρνει μορφές μιας διαβαθμισμένης κλίμακας, που ξεκινά από την απλή διαμαρτυρία για να φθάσει μέχρι την κοινωνική επανάσταση και βίαιη σύγκρουση των υπερασπιστών της ισότητας αφενός και των υπερασπιστών της ανισότητας αφετέρου.³ Μέσα, λοιπόν, σε μια καθορισμένη κοινωνικο-οικονομική και πολιτική συγκρότηση της κοινωνίας, τα άτομα επιδιώκουν, με τον αγώνα κατά της ανισότητας, να εξασφαλίσουν ίσους όρους και δυνατότητες για την ελεύθερη ανάπτυξη των ικανοτήτων τους, για την ικανοποίηση των αναγκών τους και για την απρόσκοπτη άσκηση των ατομικών και κοινωνικών τους δικαιωμάτων. Οι κρατούντες, από την άλλη πλευρά, αγωνίζονται για τη διατήρηση των κεκτημένων, ή για την όσο το δυνατόν μείωση των παραχωρήσεων υπέρ των ανίσχυρων εκ μέρους της πολιτείας. Όλος αυτός ο αγώνας γίνεται καθημερινά σε όλες τις κοινωνίες. Είτε σε νόμιμο πλαίσιο είτε σε μη νόμιμο, επιδιώκεται η προσέγγιση σε ένα κοινωνικό σύστημα, όπου θα κυριαρχεί η σχετική ισότητα, χωρίς διακρίσεις κατηγοριών, φυλής, φύλου, καταγωγής, περιουσιακής κατάστασης, μόρφωσης κ.λπ.⁴

Ο πολίτης επιδιώκει την εγγύηση από την πολιτεία, η οποία θα του εξασφαλίζει τη θέση του, την ασφάλειά του, την ελευθερία του και μια ίση δυνατότητα συμμετοχής στο δημόσιο βίο.⁵ Πρέπει να σημειωθεί, ότι στην παραπάνω περίπτωση της πολιτικής ισότητας, δεν έχουμε αντιστοιχία, συνή-

θως, μιας όμοιας οικονομικής ισότητας, τόσο στο επίπεδο των ικανοτήτων και πιθανοτήτων, όσο και στο επίπεδο των συνθηκών ατομικής ύπαρξης και των μέσων διαβίωσης.⁶

Η συνταγματική κατοχύρωση της ισότητας αποτελεί δέσμευση της νομοθετικής λειτουργίας στη θέσπιση προνομίων για ορισμένα άτομα ή ομάδες σε βάρος του γενικού συμφέροντος. Φαίνεται από τα παραπάνω, ότι ο νόμος είναι συγχρόνως αναγκαία και ικανή συνθήκη κοινωνικής ανισότητας. Πράγματι, οι αμοιβές των ατόμων, τα οποία προσφέρουν ή προσέφεραν στο σύστημα παραγωγής, αλλά και οι σχετικές προβλεπόμενες κυρώσεις είναι οι πόλοι αντίδρασης των ενδιαφερομένων απέναντι στον ισχύοντα κώδικα συμπεριφοράς της πολιτείας και των πολιτών.⁷

Σε δυναμικό επίπεδο, τίθεται η προβληματική της αμφισβήτησης των γενεσιουργών αιτιών και της φύσης της ανισότητας.⁸

Σε ποίο βαθμό είναι δυνατόν οι άνθρωποι να θεωρηθούν ίσοι, γενικά και ειδικά, ως προς τα καθ' έκαστον γνωρίσματά τους; Και εάν ναι, είναι δυνατόν να αντιμετωπισθούν ως ίσοι; Τελικά, τα αίτια της ανισότητας είναι αναποφεύκτως συμφυή με την ίδια την υπόσταση της ύπαρξης του ανθρώπου;⁹

Φαίνεται όμως από τις κοινωνικές και φυσικές έρευνες, ότι ισότητα μεταξύ δύο μεγεθών δεν υπάρχει και πολύ περισσότερο δεν μπορεί να υπάρξει πραγματική κοινωνική ισότητα. Ίσως, ισότητα να υπάρχει μόνο στην ταυτότητα.

Πώς οριοθετείται όμως η έννοια της ταυτότητας;

Η επιστήμη της τυπικής λογικής δίνει το τυπικό μοντέλο της έννοιας της ταυτότητας. Περιέχει την έννοια του «ιδίου» αντικειμένου· βεβαίως το νόημα του τυπικού μοντέλου δεν εξαρτάται από το περιεχόμενο της έννοιας αυτής (διαδικασίες ταυτοποίησης, εξάρτηση αποτελεσμάτων ταυτοποίησης από τις συνθήκες ή τους τρόπους αυτής κ.λπ.).

Έτσι, η μία από τις τρεις αρχές της τυπικής λογικής (η αρχή της ταυτότητας) ορίζει, ότι ένα πράγμα είναι αυτό το ίδιο ή ό,τι υπάρχει, υπάρχει ή με άλλα λόγια το Α είναι Α.

Στα μαθηματικά, η ισοδυναμία δύο αλγεβρικών παραστάσεων $A = (a \pm b)^2$ και $B = a^2 \pm 2ab + b^2$, που αληθεύει για κάθε αριθμητική τιμή των γραμμάτων τα οποία περιέχονται, λέγεται ταυτότητα. Στη διαφορετικότητα αυτών των προσεγγίσεων της ταυτότητας προστίθεται και η φιλοσοφική άποψη, κατά την οποία η σχέση, η οποία στηρίζεται στις αντιλήψεις ή τις κρίσεις για το τι είναι το «ίδιο» αντικείμενο της πραγματικότητας, της αντίληψης και της σκέψης, λέγεται ταυτότητα. Δηλαδή ταυτότητα είναι μια προβολή του πνεύματος, που επιβάλλεται απλά από την εμπειρία. Σ' αυτή την περίπτωση, κάθε προϊόν της έλλογης σκέψης είναι παντού και πάντα ίδιο με τον εαυτό του ή ίσο με το σύνολο των γνωρισμάτων του. Ενώ, στους ανωτέρω εννοιολογικούς προσδιορισμούς της ταυτότητας έχουμε δύο σημεία αξιολόγησης και σύγκρισης, το σταθερό (αρχικό ή υπαρκτό) και το δημιουργούμενο (παράγωγο), στην κοινωνική επιστήμη η ταυτότητα εκφράζεται από τη γνώση εκ μέρους ενός ατόμου, ότι ανήκει σε μια ή περισσότερες κοινωνικές ομάδες ή σ' ένα εδαφικό χώρο, καθώς και από τη συναισθηματική και αξιολογική σημασία, η οποία προκύπτει από την εν λόγω γνώση. Τελικά, η συνειδητοποίηση του ατόμου, ότι ανήκει σε μια κοινότητα και η εμφάνιση ενός υποκειμένου «εμείς», σε δυναμική σχέση με το «εσείς», προσδιορίζουν και συνιστούν την κοινωνική ταυτότητα, από την οποία προκύπτει και η ιδεατή κοινωνική ισότητα, η οποία, ανάλογα με την ερμηνευτική του παρατηρητή, προσεγγίζεται λιγότερο ή περισσότερο.

2. ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ, ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΤΗΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑΣ. ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΕΣ ΠΕΔΙΟ.

Στην καθημερινή κοινωνική εμπίωση, ο άνθρωπος προσπαθεί να προσπελάσει στους χώρους των ανώτερων ή σοβαρότερων ή με υψηλότερο κύρος λειτουργημάτων, θέσεων και προνομίων. Αναγκαστικά όμως δημιουργούνται προστιβές, εγγενείς δυσχέρειες και αντιθέσεις οι οποίες οδηγούν σε λειτουργικές ανισότητες.

Η διαφοροποίηση, επιπλέον, στις πνευματικές και σωματικές ικανότητες συνεπάγεται διαφοροποίηση των ατόμων ως προς τις κοινωνικές θέσεις, τον πλούτο, το κύρος και την εξουσία, που μπορούν να προσεγγίσουν και τελικά να καταλάβουν.

Αλλά και το πολιτικο-οικονομικό καθεστώς, οι θεσμοί, οι νόμοι και η οικονομική κατηγορική διαφοροποίηση δεν ευνοούν την ισότητα πιθανοτήτων και ευκαιριών με ίδιες δυνατότητες για όλα τα μέλη της κοινωνίας, εάν βέβαια το αξίζουν, ώστε να έχουν πρόσβαση στη διανομή της ευθύνης και της απόφασης.¹⁰

Αυτή η ισότητα δεν δίνεται από την φύση ή από την κοινωνία. Κατακτάται ύστερα από αγώνες, αλλά χρειάζεται, στην επιδίωξή της και στην πραγμάτωσή της, ευθυκρίσια και δικαιοσύνη.

Οι μορφές, που μπορεί να πάρει η κοινωνική ανισότητα, είναι η νομική, η ηθική, η θεσμική, η οικονομική, η θρησκευτική, η εθνική, η πολιτική και η πολιτισμική.

Στην ηθική και πολιτική οπτική, ισότητα είναι η αρχή, σύμφωνα με την οποία όλοι οι πολίτες έχουν ίσα πολιτικά δικαιώματα και ίσες υποχρεώσεις, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η κοινωνική κατηγορία στην οποία ανήκουν ή η οικονομική περιουσία, που κατέχουν ή η ιδεολογία τους.

Η χριστιανική ηθική θεωρεί τους ανθρώπους ίσους ως προς την πνευματική και σωματική τους φύση και ότι έχουν τον ίδιο τελικό σκοπό. Σήμερα, η πολιτική ισότητα έχει εδραιωθεί στους θεσμούς του καθολικού δικαιώματος ψήφου της αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης, της ιδιότητας του ενόρκου και δημόσιου υπαλλήλου.

Η νομική ισότητα συγκρίνεται στο χώρο της νομικής μεταχείρισης, δηλαδή της προστασίας των νομοθετικά αναγνωρισμένων δικαιωμάτων.

Αυτό σημαίνει, ότι όσοι υπάγονται στον ίδιο νόμο είναι ίσοι ως προς την εφαρμογή του. Το Σύνταγμα της Ελλάδας και η νομολογία προχώρησαν στην καθιέρωση ειδικών μορφών εμφάνισης της ίσης μεταχείρισης π.χ. ισότητα φύλων (άρθρο 4 παρ.2), φορολογική ισότητα (άρθρο 4 παρ.5), απαγόρευση διακρίσεων άρθρο (5 παρ.2), ίση αμοιβή για ίση εργασία (άρθρο 22 παρ.1) κ.λπ.

Ενώ όμως, κατά το αστικό και δικονομικό δίκαιο, αλλά και κατά τους διοικητικούς νόμους, καθιερώθηκε η αρχή της ίσης μεταχείρισης, εξακολουθούν να υπάρχουν προνόμια και διακρίσεις, που δυσχεραίνουν την προσέγγιση της πραγματικής πολιτικής ισότητας.

Η οικονομική ισότητα επικεντρώνεται στην παροχή σε όλους τους πολίτες ίσων δικαιωμάτων για την ανάπτυξη των οικονομικών τους δραστηριοτήτων. Η οικονομική ανισότητα, από την άλλη πλευρά, στηρίζεται πάνω στην άνιση κατανομή του εισοδήματος. Δεν είναι δυνατόν να επιτευχθεί όμως ίση κατανομή του εισοδήματος στους πολίτες, διότι τόσο η προσφορά τους στο οικονομικό σύστημα, όσο και η συμβολή τους στην παραγωγή είναι διαφορετική. Συνέπεια του άνισου εισοδήματος είναι και η διαφορά στο επίπεδο κατανάλωσης από κάθε πολίτη και επομένως και η διαφορά στη συμμετοχή στην ευδαιμονία.

Η διαφοροποίηση στην οικονομική ανισότητα εμφανίζεται σε διάφορες εκδηλώσεις, θεσμούς και υποσυστήματα της κοινωνικής ζωής, όπως στο φορολογικό τομέα, στην εκπαίδευση, στη διατροφή, στην ενδυμασία, στην κοινωνική, πολιτική ή κοινωνική προστασία (υγεία, πρόνοια, κοινωνική ασφάλιση, κοινωνική ανάπτυξη).¹¹

Η κοινωνική ανισότητα, όμως, εμφανίζεται και μεταξύ διεθνών κοινωνιών. Για το λόγο αυτό, στο άρθρο 2 του χάρτη του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών (Ο.Η.Ε), αναγράφεται η αρχή της κυρίαρχης ισότητας όλων των μελών. Προβλέπεται ισότητα σχετικά με την κυριαρχία όλων των εθνών, ανεξάρτητα από το μέγεθός τους.

Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του ανθρώπου, στο άρθρο 7 ορίζει, ότι όλοι είναι ίσοι ενώπιον του νόμου και δικαιούνται, χωρίς διακρίσεις, την ίση προστασία του.^{12,13}

Βεβαίως, το γράμμα αυτών των κειμένων, αλλά και άλλων σχετικών, σε διεθνές επίπεδο, δεν τηρείται επακριβώς με αποτέλεσμα να ισχύει σε κρίσιμες καταστάσεις και περιόδους το δίκαιο του ισχυρότερου ή της πυχμής. Δέκα οκτώ μήνες πριν από τη δύση του εικοστού αιώνα η αξία της ισότητας ή τουλάχιστον της ισοτιμίας γίνεται πιο εμφανής τόσο σε εθνικό, όσο και σε διεθνές επίπεδο. Η καθολική κυριαρχία των δυνατών, των προνομιούχων και των κατεχόντων γίνεται αισθητή κυρίως στον οικονομικό και πολιτικο-στρατιωτικό τομέα. Η υποταγή των αδυνάτων συμπαρασύρει την ατομική και εθνική αξιοπρέπεια σε χαμηλά επίπεδα. Συμμετοχή, ανοχή και αδυναμία αντίδρασης, εκ μέρους των αδυνάτων, στην καταστροφική συμπεριφορά των ισχυρών. Το άτομο και το έθνος χάνουν την ταυτότητά τους μπροστά στην άνιση διαπραγμάτευση διεκδικήσεων, στην οποία σύρονται κυριολεκτικά από την κρατούσα τάξη πραγμάτων.

Γ. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΩΣ ΜΕΣΟ ΑΡΣΗΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ.

1. ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΙΑΦΟΡΕΣ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Στο δεύτερο ήμισυ του δέκατου ένατου αιώνα οι συνθήκες εργασίας και οι αμοιβές των εργαζομένων ήταν σε επίπεδο εξαθλίωσης για τους τελευταίους. Η ανισότητα γινόταν βασανιστική από το γεγονός της δυνατότητας, αφενός μεν οι εργοδότες ελεύθερα να μπορούν να καθορίζουν τους όρους των εργασιακών συμβάσεων και αφετέρου της αδυναμίας (ανελευθερίας) να αντιδράσουν οι εργαζόμενοι στις πιέσεις των κρατούντων. Άμεσο δε αποτέλεσμα αυτής της ανισοβαρούς συνεργασίας ήταν η εξέγερση των γερμανών εργαζομένων κατά το δέκατο ένατο αιώνα, η οποία αποτέλεσε αντικείμενο έρευνας και προβληματισμού του Bismark. Η πρώτη συνεδρίαση του «Συνδέσμου Κοινωνικής Πολιτικής» στην πόλη Eisenach της Γερμανίας (1872) διακήρυξε το απαράδεκτο της εκμετάλλευσης του εργάτη και συνακόλουθα της εμφανούς και καταστρεπτικής ανισότητας μεταξύ των παραγωγικών συντελεστών της εργασίας και του κεφαλαίου.¹

Η κοινωνική πολιτική σήμερα, μετά από εκατό έτη, αναφέρεται σε μια οργανωμένη προσπάθεια ανακούφισης και πρόληψης της ένδειας, της αμάθειας και της ασθένειας. Στοχεύει, γενικά, στην άμεση λήψη μέτρων για τη διασφάλιση της προστασίας των ατόμων από κοινωνικούς κινδύνους και σε τελευταία ανάλυση για τη σμίκρυνση του κοινωνικού ελλείμματος, που είναι η ουσιαστική έκφραση της κοινωνικής ανισότητας.²

Το καθημερινό και σύννηθες κοινωνικό φαινόμενο, σε παγκόσμια κλίμακα, είναι η κοινωνική ανισότητα και συνακόλουθα η επιδιωκόμενη κοινωνική πολιτική, την οποία καλείται να επιλέγει

και εφαρμόζει το κράτος, προκειμένου να περιορίζει το άνοιγμα της κοινωνικής και οικονομικής ψαλίδας, που εμφανίζεται μεταξύ διάφορων κοινωνικών ομάδων ή κατηγοριών.³ Το κράτος έχει τη νομική και ηθική ευθύνη απέναντι στο πρόβλημα αυτό, ενώ τα αιτήματα των διεκδικήσεων των αδικοκούμενων μεταφράζονται σε οικονομικούς όρους. Ο ιδιωτικός τομέας αναλαμβάνει ελάχιστο μέρος της επιβαλλόμενης, κατά περίπτωση, κοινωνικής πολιτικής. Η συμβολή του τομέα αυτού εξικνείται μέχρις ορισμένων μέτρων φιλανθρωπικού, κυρίως, χαρακτήρα. Κυρίαρχα, τρεις είναι οι λόγοι που συσχετίζονται και συνεργάζονται για την επίλυση του παραπάνω κοινωνικού προβλήματος της ανισότητας και τον περιορισμό των παρεπόμενων δυσμενών συνεπειών. Οι αδικούμενοι, οι ευνοούμενοι και το κράτος. Οι δε επιβαλλόμενες συστηματικές ενέργειες του κράτους οφείλουν να λάβουν υπόψη τις πραγματικές διαστάσεις του κοινωνικού ελλείμματος και τις δυνατότητες για μείωση αυτού.⁴

Ασφαλώς, η χρηματοδότηση των μέτρων της κοινωνικής πολιτικής δεν μπορεί να υποστηρίζεται από τους ίδιους τους αδυνάτους, έστω και μέσω του φορολογικού συστήματος. Η άμεση «θυσία» των δυνατών και η σχετική συμμετοχή των ενδιάμεσων, οικονομικά, πολιτών μπορεί και πρέπει να είναι ουσιαστική. Σ' αυτό το σημείο ο υπεύθυνος πολιτικός σταθμίζει τη σοβαρότητα των γενεσιουργών λόγων της ανισότητας και προβαίνει στις άριστες επιλογές, διατηρώντας την απαραίτητη κοινωνική ισορροπία. Η πολιτική αρχή όμως δέχεται πιο αποφασιστικές αντιδράσεις από τους ισχυρότερους πολίτες για λιγότερες παροχές υπέρ των αδυνάτων και λιγότερες θυσίες από τους ίδιους.⁵

Από την άλλη πλευρά, οι μη κατέχοντες οικονομικά μέσα και υψηλές κοινωνικές θέσεις, πιέζουν προς την αντίθετη κατεύθυνση των προνομιούχων. Αυτή η διεγκυστίνδα συνεχίζεται έως όταν βρεθεί ο κατάλληλος συνδυασμός οικονομικών και πολιτικών επιλογών για την ταυτόχρονη ικανοποίηση των δύο αντιπθεμένων πόλων. Εάν δεν επιτευχθεί αυτό, εμφανίζονται μορφές κοινωνικής αναταραχής και ενδεχομένως στάσης, κάτω βέβαια από ορισμένες συνθήκες.^{6, 7}

Εκτός από τα καθαρώς οικονομικά μέτρα της κοινωνικής πολιτικής, δηλαδή τη δίκαιη κατανομή του εισοδήματος μεταξύ των πολιτών, το κράτος οφείλει να εφαρμόσει και άλλες προτάσεις, που αφορούν στην ισότητα των πολιτών απέναντι στο νόμο, στη διασφάλιση των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, στην ίση πρόσβαση στις υπηρεσίες κοινωνικού χαρακτήρα και στην κατάργηση προνομίων και διακρίσεων.⁸

Η ανισότητα στην πρόσβαση και κατανάλωση κοινωνικών υπηρεσιών δεν είναι μόνο χαρακτηριστικό των «οικονομικά και κοινωνικά αδυνάτων», αλλά και πρόβλημα και των δυνατών. Για διάφορους λόγους, γεωγραφικούς, πολιτισμικούς, εκπαιδευτικούς, επαγγελματικούς, πολιτικούς και λοιπά, μία μερίδα των πολιτών δεν έχει τη δυνατότητα χρήσης ορισμένων υλικών αγαθών και υπηρεσιών, αν και θα μπορούσε, από οικονομικής τουλάχιστον πλευράς, να ζητήσει και να αγοράσει τα αγαθά αυτά (π.χ. έλλειψη γιατρών στην περιφέρεια των πολιτών αυτών, έλλειψη φαρμακείων, έλλειψη εκπαιδευτηρίων, έλλειψη πολιτιστικών εκδηλώσεων κ.ά.).⁹

Εάν οι διαφορές στις κοινωνικές υπηρεσίες είναι αναγκαίες και μη αποφευκτικές, τότε πρόκειται για «παραδεκτή» ανισότητα. Εάν όμως δεν συμβαίνει αυτό τότε η ανισότητα λέγεται «απαράδεκτη ή αντικοινωνική». Αυτή την ανισότητα θα πρέπει να περιορίσουμε ή να εκμηδενίσουμε. Η απόλυτη ισότητα στην παροχή φροντίδων κοινωνικής προστασίας δεν μπορεί να επιτευχθεί για λόγους βιολογικούς, γεωγραφικούς, ηθικούς, επιστημονικούς, και άλλους. Σ' αυτή την τελευταία περίπτωση, η κοινωνία δεν επιδιώκει την οικονομική ισότητα αλλά την ισοτιμία, δηλαδή την ισότητα στα

προνόμια, στα δικαιώματα και στις υποχρεώσεις απέναντι στο τομέα της κοινωνικής ασφάλειας.

Είναι γεγονός, ότι η ισοτιμία αυτή είναι σε θέση να εξασφαλίσει την ίση, ανά κεφαλή, δαπάνη κοινωνικών παροχών, κατά περίπτωση ασφαλιστικού φορέα, περιφέρειας, επαγγέλματος κ.λπ.

Γενικότερα, στον οικονομικό τομέα, εκτός του ότι δεν μπορεί να υπάρξει απόλυτη και πλήρης ισότητα, η οποιαδήποτε προσέγγιση προς το μέγεθος αυτό θα είναι αμφιλεγόμενη, καθόσον η φαινόμενη ισότητα θα κλείνει μέσα της το στοιχείο της ανισότητας, στη βαθύτερη ανάλυση του εννοιολογικού της πεδίου.

Σε κάθε περίπτωση όμως, είναι καθήκον κάθε κοινωνικής πολιτικής να αμβλύνει το πρόβλημα της κοινωνικής ανισότητας. Δύσκολα όμως επιτυγχάνεται αυτό, γιατί προκαλεί η προσπάθεια αυτή για την Κυβέρνηση, πολιτικό και οικονομικό κόστος, και έτσι η ανισότητα, για μια ακόμα φορά, αποδεικνύεται, ότι είναι το τίμημα της προόδου και της ευημερίας.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε, ότι ο σκοπός της κοινωνικής πολιτικής συνίσταται στην επίτευξη της ελαχιστοποίησης της διαφοράς, που εμφανίζεται στην απαιτούμενη θυσία, μεταξύ των πλουσίων και των φτωχών, προκειμένου να απολαύσουν το αυτό μέγεθος ευημερίας, στο πλαίσιο ενός αυστηρού κοινωνικού προγραμματισμού. Για να επιτευχθεί όμως αυτό χρειάζεται και πολιτική βούληση και οικονομικό υπόβαθρο και διοικητική οργάνωση παροχής κοινωνικής φροντίδας.¹⁰

Ως προς το δικαίωμα του ατόμου για κοινωνική προστασία, εμφανίζεται προβληματική όχι μόνο η αναγνώρισή του, αλλά και η αποτελεσματική του άσκηση.¹¹

Ως θεμελιώδη σκοπό της Κοινωνικής Πολιτικής θεωρούμε την εξασφάλιση συνθηκών ζωής, σύμφωνα με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια.¹²

Στην Ελλάδα, προς την κατεύθυνση αυτή, βασικό ρόλο παίζει η διάταξη του άρθρου 4 του Συντάγματος περί ισότητας των Ελλήνων πολιτών.

2. ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ ΣΤΗΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑ. ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΕΣ ΣΥΓΚΡΙΣΕΙΣ.

2.1. Ελληνική πραγματικότητα.

Οι κάτοικοι ανά νοσοκομείο και κλινική (1991) ήταν για τη Θεσσαλία 20.412, ενώ για τη λοιπή Στερεά Ελλάδα και Εύβοια 43.480. Για τις κλίνες, αυτή η σχέση ήταν, το ίδιο έτος, για μεν την πρωτεύουσα 127, για δε τη λοιπή Στερεά Ελλάδα και Εύβοια 652. Στους γιατρούς, την ίδια περίοδο και για τις ίδιες γεωγραφικές περιοχές, ήταν 158 και 734 αντίστοιχα.

Το όριο της φτώχειας, στην Ελλάδα, ήταν, για το έτος 1997, 129.352 δρχ. μηνιαίως για κάθε άτομο, ενώ το όριο συντήρησης, για κάθε άτομο (1998), ήταν για μεν την Πρωτεύουσα – Θεσσαλονίκη 260.000 δρχ. ενώ για τις πόλεις, κάτω από 5.000 κατοίκους, 170.000, μηνιαίως, για κάθε άτομο. Το κόστος ζωής(επίπεδο στοιχειώδους διαβίωσης), στην Ελλάδα, ήταν για μία τετραμελή οικογένεια, το έτος 1998, 413.000 δρχ., χωρίς να υπολογίζεται το τυχόν καταβαλλόμενο ενοίκιο.

Οι συντάξεις γήρατος του Ι.Κ.Α (1-1-1998) ήταν, μηνιαίως, 107.590 δρχ., του Δημοσίου (1997) 143.650 δρχ., του Ο.Γ.Α (1997) 33.013 δρχ., του Τ.Σ.Α.Υ (1998) 273.132 δρχ., του Ταμείου Πρόνοιας Ξενοδοχοϋπαλλήλων (1998) 15.496 δρχ. και του Τ.Σ.Α (1998) 69.783 δρχ. Τα επιβατικά αυτοκίνητα, ανά εκατό κατοίκους, ήταν, για το έτος 1998, 47,8 στην Πρωτεύουσα και 3,6 στην

Ευρυτανία, ενώ οι τηλεφωνικές συνδέσεις, ανά εκατό κατοίκους, ήταν, για το έτος 1997, 74,1 στο Νομό Κυκλάδων και 31,0 στην Ευρυτανία.¹³

Από πλευράς δηλωθέντος οικογενειακού εισοδήματος (1998), στο Νομό Ανατολικής Αττικής, αυτό έφθασε τα 4.405.501 δρχ., ενώ στο Νομό Καρδίτσας τα 2.265.550 δρχ. Τέλος, οι σχέσεις των εργαζομένων (ασφαλισμένων εν ενεργεία) προς τους συνταξιούχους, κατά κατηγορία ασφαλιστικών φορέων, για το έτος 1998, ήταν 4,84/1 στα ταμεία ελεύθερων επαγγελματιών (ΤΕΜΕΔΕ – Τ.Σ.Α – Νομικών) και 1,32/1 στα ταμεία Τραπεζών.

2.2. Διεθνείς συσχετίσεις

Από πλευράς δεικτών ισοτιμίας αγοραστικής δύναμης (Δ.Ι.Α.Δ), σε δολλάρια Ε.Π.Α., για το έτος 1996, το κατά κεφαλή Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (Α.Ε.γ.Π) ήταν για το Λουξεμβούργο 34.480 ενώ για την Αιθιοπία 500. Στην Ελλάδα αυτός ο δείκτης ήταν 12.730 (33η σειρά στην παγκόσμια κατάταξη).¹⁴

Ο Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης (Δ.Α.Α), για το έτος 1995 ήταν στον Καναδά 0,960, στη Sierra Leone 0,185 και στην Ελλάδα, που βρισκόταν στην 20η θέση σε παγκόσμιο επίπεδο, 0,924. Ο εν λόγω δείκτης είναι σύνθετος και στηρίζεται σε δεδομένα, που αφορούν την υγεία, στην παιδεία και την οικονομία. Οι τιμές δε του δείκτη αυτού κυμαίνονται σε κλίμακα 0 – 1. Στον τομέα της κοινωνικής προστασίας, για το έτος 1994, οι σχετικές δαπάνες, σε μονάδες σταθερής αγοραστικής δύναμης (σε δολλάρια Ε.Π.Α), ανερχόταν, κατά κεφαλή, για μεν το Λουξεμβούργο σε 6.674, για δε την Ελλάδα σε 1.645.¹⁵

Εκείνοι οι δείκτες, που δείχνουν, με σαφήνεια και με στατιστική σημαντικότητα, την οικονομική και κοινωνική ανισότητα του πληθυσμού μιας χώρας, αλλά και των χωρών μεταξύ τους, είναι αφενός η συγκέντρωση των εισοδημάτων κατά ποσοστό πληθυσμού και αφετέρου το ποσοστό των φτωχών σε μια χώρα.¹⁶

Έτσι, για το έτος 1996, στις υποανάπτυκτες χώρες, το ποσοστό της φτώχειας έφτασε το 68% στη Ζάμπια. Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, το ποσοστό φτώχειας ήταν στη μεν Δανία (1985) και Βέλγιο (1988) 8% για κάθε χώρα, στη δε Πορτογαλία (1989) 28%. Στην Ελλάδα, το έτος 1998, το 21% των κατοίκων της έχει εισόδημα κάτω του 60% του μέσου, κατά κεφαλή, ετήσιου εισοδήματος, δηλαδή, βρίσκεται κάτω του ορίου φτώχειας (EUROSTAT 1999). Το εν λόγω ποσοστό ήταν, στις μεν Ε.Π.Α, 15% (1994), στη δε Ρωσία (1993), 31%. Προκειμένου να παρακολουθήσουμε το μέτρο της δίκαιης κατανομής του εισοδήματος μιας χώρας χρησιμοποιούμε στην στατιστική επιστήμη την καμπύλη του Lorenz ή υπολογίζουμε το ποσοστό του Εθνικού Εισοδήματος, που διανέμεται στο 20% του πληθυσμού με τα χαμηλότερα εισοδήματα και στο 20% του πληθυσμού με τα υψηλότερα εισοδήματα. Η μεταξύ των δύο αυτών ποσοστών διαφορά μας δείχνει το μέγεθος της υφιστάμενης οικονομικής ψαλίδας μεταξύ πλουσίων και φτωχών. Όσο μεγαλύτερη είναι η διαφορά τόσο η οικονομική ανισότητα είναι μεγαλύτερη και αντιστρόφως, όσο μικρότερη είναι η διαφορά τόσο το οικονομικό άνοιγμα μεταξύ των δύο ακραίων οικονομικών κατηγοριών του πληθυσμού είναι μικρότερο.

Πράγματι, στη Νορβηγία (1988), στο 20% του πληθυσμού με τα χαμηλότερα εισοδήματα, αντιστοιχούσε το 9,7% του εισοδήματος, ενώ στο ανώτερο 20% του πληθυσμού, με τα υψηλότερα εισοδήματα, αντιστοιχούσε το 30,6% του εισοδήματος, με διαφορά ανισότητας 20,9%.

Τα ποσοστά αυτά ήταν, στη Βραζιλία (1989), 2,1%, 67,5% και 65,4%, στην Ελλάδα (1998) 7,0%, 41,0% και 34,0% και τέλος στις Ε.Π.Α (1997) 3,6%, 49,5% και 45,9%. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι δείκτες αυτοί για τη Ρωσία (1993), που ήταν 3,7%, 53,8% και 50,1%.¹⁷ Επίσης, οι δείκτες απόστασης μεταξύ πλουσίων και πτωχών ήταν, κατά μέσο όρο, για τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το έτος 1998, 6,0%, ενώ για την Ελλάδα ήταν 6,2%, για το ίδιο έτος (EUROSTAT 1999).

3. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η οικονομική ανισότητα συνεκδηλώνεται, συνήθως, με τις άλλες μορφές της κοινωνικής ανισότητας. Αυτό ισχύει τόσο σε εθνικό, όσο και σε διεθνές επίπεδο. Διάφοροι τύποι ανισότητας εμφανίζονται σε διάφορους τομείς της κοινωνικής οργάνωσης ενός κράτους (γεωγραφικά, επαγγελματικά, πληθυσμιακά κ.λπ.). Αλλά και μια κατηγορία ανισότητας μπορεί να εμφανίζεται μεταξύ όλων των κρατών της Γης ή και μεταξύ μελών διάφορων διεθνών οργανισμών.¹⁸

Μεγάλες ανισότητες παρουσιάζονται σε εθνικό επίπεδο υποανάπτυκτων κοινωνικό-οικονομικά κρατών. Συγκρίνοντας δε οικονομικο-κοινωνικούς δείκτες μεταξύ κρατών, παρατηρούμε, ότι στα μεν αναπτυγμένα κράτη εμφανίζονται υψηλοί δείκτες, στα δε μη αναπτυγμένα ή υπανάπτυκτα χαμηλοί δείκτες.

Επί παραδείγματι, το Α.Εγ.Π. (σε δολάρια Ε.Π.Α. και σε Ισοτιμίες Αγοραστικής Δύναμης) στο μεν Λουξεμβούργο ήταν 34.480 (1996), στη δε Αιθιοπία 500 (1996), δηλαδή εξήντα εννέα φορές παραπάνω ήταν μεγαλύτερο το κατά κεφαλή Α.Εγ.Π. στο Λουξεμβούργο, σε σχέση με αυτό της Αιθιοπίας.

Όσο αφορά στο δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης, για το έτος 1995, ο Καναδάς βρισκόταν σε πενταπλάσιο επίπεδο πιο ψηλά απ' ό,τι η Sierra Leone. Στην Ευρωπαϊκή Ένωση (1994) και στον τομέα της κοινωνικής προστασίας, το επίπεδο των δαπανών με κοινωνικό περιεχόμενο, ήταν τέσσερις φορές πιο υψηλό στο Λουξεμβούργο απ' ό,τι ήταν στην Ελλάδα.

Οι διαφορές ανισότητας μεταξύ των εισοδημάτων, τα οποία ανήκουν στα δύο άκρα του πληθυσμού, και τα οποία πληθυσμιακά άκρα αντιστοιχούν στο 20%, του πληθυσμού για κάθε περίπτωση (σε παγκόσμια κλίμακα), βρίσκονται σε υψηλό βαθμό, εάν λάβουμε υπόψη μας, ότι στη μεν Νορβηγία η διαφορά ανισότητας είναι 20,9% (1988), στη δε Βραζιλία (1989) 65,4%.

Σε όσα κράτη υπάρχει σύστημα οικονομίας, το οποίο να τείνει προς τη μορφή της απόλυτης ελεύθερης αγοράς, ή σύστημα αυταρχικού προγραμματισμού, εμφανίζονται έντονα τα στοιχεία της φτώχειας και φυσικά της κοινωνικής ανισότητας. Έτσι, στη Ζάμπια (1996), το ποσοστό της φτώχειας ήταν 68%, στις Ε.Π.Α (1994) 15% και στη Ρωσία (1993) 31%. Το φαινόμενο αυτό της φτώχειας συσχετίζεται άμεσα, στις χώρες με ανάλογα κοινωνικο-οικονομικά συστήματα με το δείκτη, που εκφράζει, όπως αναλύεται παραπάνω, τη «διαφορά ανισότητας εισοδημάτων». Πράγματι, στις Ε.Π.Α ο δείκτης αυτός ήταν 45,9% (1997), ενώ στη Ρωσία ήταν 50,1% (1993).

Εάν παρατηρήσουμε μία αριθμητική κατανομή, που να απεικονίζει την κατάταξη των κρατών, κατά κατηγορία κοινωνικής ανισότητας, θα αντιληφθούμε, ότι υπάρχει έντονη διαφοροποίηση σε αρκετές περιπτώσεις κρατών στη σειρά κατάταξης αυτών από μια κατηγορία ανισότητας σε άλλη κατηγορία.

Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι υπάρχουν διάφορες κατηγορίες μεταβλητών (ποσοτικών ή κατηγορικών), που συσχετίζονται και αλληλοεξαρτώνται σε τέτοιο βαθμό μέσα στις διοικονομικές και διακοινωνικές σχέσεις κάθε δραστηριότητας της κοινωνίας, που τελικά προσδιορίζουν επίπεδα ανισότητας τελείως διαφορετικής στάθμης. Αυτή ακριβώς η διαπλοκή και αλληλοεπηρεασμός των κοινωνικών μεγεθών, μαζί με τις πολιτικές και κοινωνικές πιέσεις των ενδιαφερόμενων ομάδων του πληθυσμού εμποδίζουν, τις περισσότερες φορές, το κράτος για να σταθμίσει επακριβώς τους παράγοντες εκείνους, που πρέπει να λάβει υπόψη του, προκειμένου να εφαρμόσει την άριστη κοινωνική και διοικητική πολιτική.^{19, 20, 21}

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α

1. Αριστοτέλης, Ηθ.Νικ., 1129α, 20 –25.
2. ό.π. 1, 1130b, 10-14.
3. Ξενοφών, Απομνημονεύματα, Δ', 11.
4. ό.π. 1, 1129α, 13,14, 1129b, 37-39.
5. ό.π. 1, 1129b, 32-34.
6. Imbert J., Το αρχαίο δίκαιο και οι σύγχρονες προεκτάσεις του, Εκδ. Ι.Ν. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 1965, σελ. 35-37.
7. Mossé C., Η ιστορία των πολιτικών θεωριών στην αρχαία Ελλάδα, Εκδ. Ι.Ν. Ζαχαρόπουλος, Αθήναι, σελ. 61-94.
8. Σπέντζας Σ.Π., Παραδόσεις θεωρητικής πολιτικής οικονομίας, Εκδ. Σ.Σ.Ε., Βάρη Αττικής 1990, σελ. 20-30.
9. Grégoire F., Αι μεγάλοι περί ηθικής δοξασίαι, Εκδ. Ι.Ν. Ζαχαρόπουλος, Αθήναι 1965, σελ. 35-66.
10. Decoufle A., Κοινωνιολογία των επαναστάσεων, Εκδ. Ι.Ν. Ζαχαρόπουλος, Αθήναι, σελ. 77-118.
11. ό.π. 7, σελ. 43-61.
12. Πλάτων, Πρωταγ. 337 c
13. Λούβαρις Ν.Ι., Ιστορία της φιλοσοφίας, Εκδ. Ν.Δ. Νίκας, Αθήναι, Τόμος Α΄., σελ. 106-108.
14. ό.π. 13, σελ. 57-64.
15. Brehier E., Οι μεγάλοι φιλόσοφοι, Εκδ. Ε. Ανδρουλιδάκη, Αθήνα, σελ. 61-76.
16. Durant W., Η ιστορία της φιλοσοφίας, Εκδ. Αφοί Συρόπουλοι, Αθήναι 1971, σελ. 64-105.
17. Αριστοτέλης, Πολιτικά Ι, 4 και Ι, 5.
18. ό.π. 17, Ι, 6.
19. ό.π. 17, ΙΙΙ, 9, 1280α, 10-17.
20. ό.π. 17, ΙΙ, 7 1267α, 2-17.
21. ό.π. 17, ΙΙ, 5
22. ό.π. 17, ΙΙ, 7, 1266b, 24-32.

23. ό.π. 17, II, 5, 1262b, 38 κ.ε., 1263a, 1-41, 1263b, 1-15.
24. ό.π. 17, IV, 1291b15, IV, 1295b, 1-24, 1302a, 40, V, 1303a, 13, 1304a, 38-39, 1300b, 1-8.
25. ό.π. 17, IV, 1290b, 22, 1291b, 13, VI, 1317b, 38.
26. ό.π. 17, III, 8, 1279b, 40, 1280a, 1-7.
27. Ross W.D., Αριστοτέλης, Εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1993, σελ. 346-363.
28. ό.π. 17, V, 1301a, 30-32.
29. ό.π. 17, II, 7, 1266b, 38-40, 1267a, 41-42
30. ό.π. 17, V, 1308b, 26-40, 1309a, 1-31.
31. Lengellé M., Ο Θεσμός της δουλείας, Εκδ. Ι.Ν. Ζαχαρόπουλος, Αθήναι 1965, σελ. 70-77.
32. Rousseau J.J., Κοινωνική Ανισότητα, Εκδ. Δ. Δαρεμά, Αθήναι 1963, σελ.10-15.
33. Lefebvre H., Κοινωνιολογία του Marx, Εκδ. Gutenberg, επιμέλεια – θεώρηση Δ.Γ. Τσαούση, Αθήνα 1982, σελ. 91-122.
34. Lefebvre H., Ο Μαρξισμός, Εκδ. Ι.Ν. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1976, σελ. 77-92.
35. Marx K., Κεφάλαιο, Τόμος Αæ. (1867).
36. Marx K., Κριτική της πολιτικής οικονομίας (1859).
37. ό.π. 8, σελ. 316-334.
38. ό.π. 8, σελ. 334-352.
39. ό.π. 10, σελ.49-76.
40. Κοντογιώργης Γ.Δ., Η θεωρία των επαναστάσεων στον Αριστοτέλη, Εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1982, σελ. 333-347.
41. Marx K., Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα (1844), Εκδ. Γλάρος, Αθήνα 1975, σελ. 140 – 167.
42. Τερλεξής Π., Οργανωτικές μεταλλάξεις και ταξικές μεταλλάξεις, Περιοδ. «Το βήμα των Κοινωνικών Επιστημών», Εκδ. Παπαζήσης, Τ.Ε΄., Τε. 19, Αθήνα 1996, σελ. 27-32.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

1. Ducassé P., Οι μεγάλες φιλοσοφίες, Εκδ. Ι.Ν. Ζαχαρόπουλος, Αθήναι 1966, σελ. 9-37.
2. Fitoussi J-P et Rosanvallon P., Le nouvel âge des inégatités, Ed. du Seuil, Paris 1996, p.p. 17-56 et 67-74.
3. Decoufle A., Κοινωνιολογία των επαναστάσεων, Εκδ. Ι.Ν. Ζαχαρόπουλος, Αθήναι, σελ. 118-132.
4. ό.π. 2, σελ. 185-229.
5. Thio A., Sociology: A brief introduction, Ed. Harper Collins Publishers, New York 1991, p.p. 389-391.
6. Dreikurs R., Social Equality – The Challenge of today, Ed. Henry Regnery Company, Chicago U.S.A 1971, p.p. 65-76.
7. Griffiths E. and Wall S., Applied Economics – An introductory Course, Ed.

- Longman, London 1992, p.p. 447-448.
8. Gorer G., *The Danger of equality and other essays*, ed. Weybright and Talley, New York U.S.A. 1966, p.p. 63-71.
  9. Blumberg P., *The impact of social class*, ed. Crowell, N.Y. U.S.A. 1975, p.p. 111-156.
  10. Τερλεξής Π., *Οργανωτικές μεταλλαγές και ταξικές μεταλλάξεις*, περιοδικό «το βήμα των κοινωνικών επιστημών», Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1996, Το Ε', Τε 19, σελ. 7-15.
  11. Adam Ph. Et Herzlich C., *Sociologie de la maladie et de la médecine*, ed. Nathan Université, Paris 1994, p.p. 113-121.
  12. Ιντζεσιλογλου Ν.Γ., *Κοινωνιολογία του δικαίου*, Τ. Πρώτος, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 21-24.
  13. Σπέντζας Σ.Π., *Παραδόσεις Θεωρητικής Πολιτικής Οικονομίας*, Εκδ. Σ.Σ.Ε., Βάρη Αττικής 1990, σελ. 269-283.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ

1. Βαρδακουλάς Γ.Δ., *Κοινωνική Πολιτική*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1980, σελ. 66-67.
2. Nagel S.S., *Policy Studies – Review Annual*, Vol. 1, Ed. Sage Publications, London 1977, p.p.43.
3. Offenbacher D.I. and Poster C.H., *Social problems and Social Policy*, Ed. Appleton – Century – Crofts, New York 1970, p.p. 31 -40.
4. Markridimitris Antonios, *Reasoning and legality in administration*, Faculty of Laws, University College, London 1984, p.p. 107-164.
5. Titmus R.M., *Social Policy*, ed. George Allen and Unwin, London 1983, p.p. 23-32.
6. Gawthrop L.C., *Administrative politics and social change*, Edit. St. Martin's press, New York 1971, p.p. 92-108.
7. Cuber J.F., *Sociology – a synopsis of principles*, ed. Appleton – Century – Crofts, New York 1951, p.p. 566-580.
8. Chassard Y. et Venturini P., *La dimension euroéenne de la protection sociale (Droit Social)*, Paris 1995, p.p. 772-783.
9. Lamarque G., *L' exclusion*, P.U.F., Paris 1995, p.p. 35-65.
10. Αμίτσης Γ.Ν. *Νομικά προβλήματα ρύθμισης και εφαρμογής ενός κατώτατου εισοδήματος στο ελληνικό σύστημα κοινωνικής ασφάλειας (ανάπτυπο από το περιοδικό «Ελληνική Δικαιοσύνη»)*, Τ. 33, Εκδ. Α.Ν . Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή 1992, σελ. 505-506.
11. Κρεμαλής Κ.Δ., *Το δικαίωμα του απόμου για κοινωνική πρόνοια*, Αθήνα 1991, σελ. 47-48.
12. ό.π. 11, σελ. 64.
13. Υφαντόπουλος Ι., *Διαστάσεις της φτώχειας στην Ελλάδα*, Εκδ. Ε.Κ.Κ.Ε., Τόμος Β', Αθήνα 1990, σελ. 731-795.
14. *L' état du Monde*, A.E.G.M., ed. La découverte, Paris 1995 – 1999.

15. Eurostat, B.S.E.U., Brussels – Luxembourg, Paris 1995 – 1999.
16. Barrat C – F, La pouvereté, P.U.F., Paris 1998, p.p. 21-29.
17. Ε.Σ.Υ.Ε., Ετήσια Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδας, Αθήνα 1980-1997.
18. Donovan J.C., The politics of Poverty, ed. Pegasus, New York 1968, p.p. 49-61.
19. Τερλεξής Π., Οργανωτικές μεταλλαγές και ταξικές μεταλλάξεις, περιοδικό «το βήμα των κοινωνικών επιστημών», Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1996, σελ. 38-41.
20. Σπέντζας Σ.Π., Παραδόσεις Θεωρητικής Πολιτικής Οικονομίας, Εκδ. Σ.Σ.Ε., Βάρη Αττικής 1990, σελ. 13-19.
21. Σισσούρας Α., Καλόκης Α., Στρατηγικές προσεγγίσεις για τη (χάραξη) Πολιτικής Υγείας. Το ζήτημα της ισότητας (equity) και των κοινωνικο-οικονομικών Ανισοτήτων στην Υγεία, Κοινωνία – Οικονομία – Υγεία, Τ.1. Ιανουάριος – Μάρτιος 1992, Αθήνα, σελ. 51-61.
22. Νικολόπουλος Φ., Πολιτική Ανάπτυξη και Κοινωνική Δυναμική, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1998, σελ. 293-298.
23. Κοντιάδης Ξ. Ι., Η Κοινωνική Διοίκηση στην Ελλάδα, Εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1997, σελ. 21-36.
24. Νικολακοπούλου-Στεφάνου Η., Σύγκλιση Συστημάτων Κοινωνικής Ασφάλισης, Εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα 1992, σελ. 13-36.
25. Μαθαίου Α., Κοινωνική Πρόνοια, (συλλογική εργασία: επιστημονικός υπεύθυνος Κ. Κρεμαλής), Αθήνα 1990, σελ. 19-44.
26. Αγραφιώτης Δ., Υγεία και Αρρώστια- Κοινωνικο-Πολιτιστικές διαστάσεις, Ιατρικές εκδόσεις Λίτσας, Αθήνα 1988, σελ. 52-60.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Α. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΙΣΟΤΗΤΑ ΩΣ ΗΘΙΚΗ ΑΞΙΑ

1. Ισότητα, ανισότητα, ισοτιμία και ισοδυναμία.
  - 1.1. Ορισμοί, περιεχόμενο, διακρίσεις
  - 1.2. Απόλυτη και σχετική έννοια της ισότητας (ή ανισότητας)
  - 1.3. Ισότητα (ή ανισότητα) στα μαθηματικά, στις φυσικές επιστήμες και στη φιλοσοφία.
2. Δίκαιο, άδικο και δικαιοσύνη, εν σχέσει με την ισότητα.
3. Η ισότητα ως αξία (ή η ανισότητα ως απαξία).
4. Διαχρονική πορεία της σκέψης για την κοινωνική ανισότητα στο πλαίσιο των κοινωνικών σχηματισμών.
  - 4.1. Αρχαία εποχή (πριν τον Αριστοτέλη).
  - 4.2. Αριστοτέλης.
  - 4.3. Νεότερη εποχή (πριν τον Κ. Marx).
  - 4.4. Karl Marx.
  - 4.5. Εικοστός αιώνας.

Β. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑ: ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΕΣ ΠΕΔΙΟ

1. Έννοια, περιεχόμενο και αμφισβητήσεις της κοινωνικής ανισότητας και της ανθρώπινης ταυτότητας.
2. Δημιουργία και κατηγορίες της ανισότητας. Εθνικό και διεθνές πεδίο.

Γ. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΩΣ ΜΕΣΟ ΑΡΣΗΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ.

1. Κοινωνικές διαφορές, κοινωνικά δικαιώματα και κοινωνική πολιτική.
  2. Κοινωνικά και οικονομικά μεγέθη στην ανισότητα. Στατιστικές συγκρίσεις.
    - 2.1. Ελληνική Πραγματικότητα.
    - 2.2. Διεθνείς συσχετίσεις.
  3. Συμπέρασμα
- Βιβλιογραφικές αναφορές